

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku - Odsjek za hrvatski jezik i
književnost

Diplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti; smjer: nastavnički (jednopedmetni)

Veronika Jurković

**Tematika ženske tjelesnosti u pripovijetkama Josipa
Kozarca**

Diplomski rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku - Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Diplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti; smjer: nastavnički (jednopedmetni)

Tematika ženske tjelesnosti u pripovijetkama Josipa Kozarca

Diplomski rad

Student/ica:

Veronika Jurković

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Kornelija Kuvač-Levačić

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Veronika Jurković**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Tematika ženske tjelesnosti u pripovijetkama Josipa Kozarca** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 22. veljače 2016.

Sadržaj:

1. UVOD.....	1
2. TJELESNOST KAO PREDMET ISTRAŽIVANJA U HUMANISTIČKIM ZNANOSTIMA.....	4
2.1. Kartezijanski dualizam.....	7
2.2. Suvremeno shvaćanje tjelesnosti u humanističkim znanostima.....	11
3. ŽENSKI LIKOVI U PRIPOVIJETKAMA JOSIPA KOZARCA.....	18
3.1. Fizičko tijelo.....	23
3.2. Društveno tijelo.....	29
3.3. Tjelesnost i psihologija likova.....	38
3.4. Žensko tijelo i religioznost.....	45
3.5. Tijelo i priroda	51
4. TEMATIKA MAJČINSTVA KAO SINTEZA PROBLEMATIKE ŽENSKOGA TIJELA U PRIPOVIJETKAMA JOSIPA KOZARCA.....	57
4.1. Idealizacija i empatija prema ženskim likovima.....	62
5. ZAKLJUČAK.....	72
LITERATURA.....	76

1. UVOD

U radu pod naslovom *Tematika ženske tjelesnosti u pripovijetkama Josipa Kozarca* analizirat ćemo karakterizaciju njegovih ženskih likova iz aspekta funkcije prikaza tjelesnosti u književnom tekstu, što predstavlja suvremen književnoznanstveni pristup. U povijesti hrvatske književnosti pisalo se o ženskim likovima u djelima Josipa Kozarca, ali su problematiku tjelesnosti u prvi plan samo djelomično postavile znanstvenice Dubravka Crnojević-Carić i Helena Sablić-Tomić. Stoga ćemo ovim radom doprinijeti toj tematizaciji kao okosnici istraživanja.

Predmetni korpus istraživanja činit će Kozarčeve reprezentativne pripovijetke koje odgovaraju zadanoj problematici rada. To su: *Biser-Kata* (1887.), *Krčelići ne će ljepote* (1888.), *Tena* (1894.), *Oprava* (1899.) i *Mira Kodolićeva* (1895.). Ženske likove analizira se i prema pripadnosti gradskoj ili seoskoj sredini, a s obzirom na važnost koju je tematika suprotstavljenosti grada i sela imala u hrvatskoj književnosti s kraja 19. stoljeća (i kasnije), a u koju spada i Josip Kozarac. Predstavnice seoske sredine su: Biser-Kata, Fema, Manda, Anka Karićeva, Tena, Ivka i Maruška, a predstavnice gradske sredine su: Mira Kodolićeva i Jelena Vučetička.

Drugo poglavlje pod nazivom *Tjelesnost kao predmet istraživanja u humanističkim znanostima* predstaviti će važnost i razloge proučavanja tijela i tjelesnosti u humanističkim znanostima. Veliku ulogu u tom području istraživanja imala je Elizabeth Grosz u svojem radu *Refiguring Bodies* koji je objavljen u knjizi *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism* 1994. god., o čemu doznajemo iz časopisa *Treća* koji je čitav broj 1, Vol. IV iz 2002. god. posvetio toj problematici. Rad E. Grosz polazi od shvaćanja tjelesnosti kroz povijest filozofije što je od neizmjerne važnosti kako bismo shvatili u kakvoj se opoziciji nalazilo tijelo naspram uma. Objasniti ćemo uzroke uspostavljanja hijerarhije među terminima uma i tijela kao i dihotomije između dvaju navedenih pojmova. Također ćemo obrazložiti model antičke filozofije koji u shvaćanjima tijela značajno korespondira s patrijarhalnim sustavom prikazanim u Kozarčevu radu. Samim time dat ćemo uvid u teoriju kartezijskog dualizma i koliko je oprečan sa suvremenim shvaćanjima, a u koje možemo uvrstiti filozofske, sociološke, antropološke pa i feminističke poglede na tijelo. Osvrnut ćemo se i na ishod predodžaba tjelesnosti u kulturalnim okvirima. Važno je istaknuti da je istraživanje tjelesnosti otvoreno područje. Odnos prirodnog i kulturalnog predstavlja i dalje područje istraživanja

unutar kojeg se tjelesnost otkriva u novim konceptima. Tako predmetna analiza ovoga rada predstavlja nov model u pristupu Kozarčevim ženskim likovima.

U trećem poglavlju *Ženski likovi u pripovijetkama Josipa Kozarca* prikazat će se dosadašnja istraživanja njegovih protagonistkinja u radovima koje su napisali: Emil Štampar, Ivo Frangeš, Adela Milčinović, Vlasta Markasović, Julijana Matanović, Helena Sablić-Tomić, Dubravka Crnojević-Carić, Krešimir Nemeč i Miroslav Šicel. Nakon kratkoga biografskog pregleda Kozarčeva života prikazat ćemo radove spomenutih znanstvenika. Oni su promatrali protagonistkinje u psihološkim, sociološkim i filozofskim razmjerima. Najčešće su karakterizaciju svodili u okvire ženskih likova kao pasivnih promatrača u naizgled lošim povijesno-ekonomskim uvjetima. Ovim poglavljem razotkrit ćemo u kojoj je mjeri stvarna ženska tjelesnost prisutna u navedenim shvaćanjima, odnosno koliko je zanemarena. Prema tome, u daljnjem istraživanju postaviti ćemo u prvi plan aspekt tjelesnosti koji nisu iznijeli spomenuti autori. Prikazat ćemo njihovu fizičku tjelesnost u motivima vanjskog izgleda, majčinstva i ostalih karakteristika, i to povezanih s iskustvom žene s kraja 19. stoljeća. Osvrnut ćemo se i na odražavanje društvene sredine, što podrazumijeva utjecaj dominantne tradicionalne kulture i religije (tradicionalnog katolicizma) na književno ostvarenu tjelesnost protagonistkinja. Ne smijemo zanemariti povezivanje prirode, tj. slavonske zemlje sa ženskim tijelom kao ideološku karakterizaciju kojom se služio Josip Kozarac. Takvu su problematizaciju u svojim radovima iznijele Vlasta Markasović i Adela Milčinović.

Četvrto poglavlje pod nazivom *Tematika majčinstva kao sinteza problematike ženskoga tijela u pripovijetkama Josipa Kozarca* obrazložiti će problematiku majčinstva i trudničke tjelesnosti ženskih likova, temeljeći se na radovima I. M. Young o trudničkoj tjelesnosti i Kornelije Kuvač-Levačić koji u prvi plan stavljaju reprezentacije majčinstva u hrvatskoj književnosti s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Dakle, prikazat ćemo trudnoću protagonistkinja u patrijarhalnom društvu. Društveno-ekonomska situacija u koju su bile uključene podrazumijevala je svojevrsno otuđenje tjelesnosti. Osvrnut ćemo se na određenu Kozarčevu empatiju prema svojim protagonistkinjama pomoću koje želi objaviti moralno-idejnu poruku. Radi upisivanja osobna autorskog angažmana, neke od njih izvodi na put usklađen s moralnim normama zajednice, a pojedine ipak ne.

Osnovni je cilj rada objasniti zašto je Kozarac zaokupljen ženskim tijelom te koliko on slijedi patrijarhalne odnose i zakone, a koliko ih napušta u književnom prikazu ženske

tjelesnosti u njegovim različitim aspektima: fizičke ljepote, trudnoće, majčinstva i društvene uloge. U književnosti 19. stoljeća Josip Kozarac slovio je za predstavnika slavonske regije. Stoga je riječ o etnički identificiranim ženama koje su uglavnom Slavonke, seljanke Šokice i malograđanske gospođe. Iz njegova opusa saznat ćemo koliko je vjerno dosljedan stereotipima u društveno-ekonomskoj situaciji o kojoj piše. Važno je spoznati jesu li stereotipi zastupljeniji u prikazu ruralne ili malograđanske sredine. Sukladno tome, postavlja se pitanje jesu li više utjelovljene u tjelesnosti seoskih ili gradskih protagonistkinja.

Cilj je ovoga rada produbljivanje poznavanja poetike proznih tekstova Josipa Kozarca u okviru hrvatske književnosti s kraja 19. stoljeća.

2. TJELESNOST KAO PREDMET ISTRAŽIVANJA U HUMANISTIČKIM ZNANOSTIMA

Pregled shvaćanja tjelesnosti u povijesti filozofije zapadnoga civilizacijskog kruga i u okvirima humanističkih znanosti dala je Elizabeth Grosz.¹ Autorica smatra da se tijelo, kao ljudski subjekt, u pogledima i istraživanjima humanističkih znanosti prikazuje u dihotomiji koja stvara hijerarhiju i postavlja dva suprotna termina. Jedan postaje privilegirani termin, a drugi njegov potisnuti, podređeni, negativni pandan. Podređeni termin tek je negacija ili poricanje, odsutnost ili pomanjkanje, odnosno gubitak vrlina primarnoga termina. Primarni se termin definira isključivanjem svoje druge strane i tim postupkom postavlja granice i ograničenja da bi stvorio vlastiti identitet. Tako je tijelo ono što um nije, ono što je različito i drukčije od privilegiranog termina. Tijelo je ono što um mora isključiti da bi zadržao svoj „integritet“. Ono se implicitno definira kao nepokorno, razdiruće, nešto čemu nedostaje usmjerenje i moć prosuđivanja te ono što slučajno proizlazi iz karakteristika koje definiraju um, razum i osobni identitet time što je suprotno svijesti, psihi i ostalim filozofski privilegiranim terminima.² Razmatrajući navedene filozofsko-teorijske pretpostavke, autorica postavlja pitanje možemo li zapravo formirati vlastiti identitet bez podređenoga termina, tj. tjelesnosti.

Još podmuklije posljedice ima analitička praksa u kojoj se suprotnost um/tijelo uvijek uspoređivala s brojnim drugim suprotstavljenim parovima.³ Takav se odnos nerijetko uspoređuje s razlikama između razuma i strasti, pameti i osjećaja, izvanjskog i unutarnjeg, vlastitog i tuđeg, dubine i površine, stvarnosti i priviđenja, mehanizma i vitalizma, transcendentnosti i imanencije, vremena i prostora, psihologije i fiziologije, oblika i sadržaja. Ovi termini neizravno utječu na definiranje tijela u nepovijesnom, naturalističkom, organicističkom, pasivnom, inertnom smislu – prikazujući ga kao nešto što narušava i ometa rad uma, kao brutalnu datost koju treba svladati, odnosno vezu s animalnim i prirodom koju treba nadići. Ovim se asocijacijama tijelo kodira terminima koji i sami imaju tradicionalno nižu vrijednost. U tome najvažnija je korelacija i povezanost um/tijelo sa suprotnošću muškog i ženskog, u kojoj se reprezentacija muškarca povezuje s umom, a žene s tijelom. Takav odnos nije ni uvjetovan ni slučajan, nego se nalazi u središtu povijesnog razvoja filozofije.

¹ Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 6.

² Prema: *ibid.*, str. 6.

³ Prema: *ibid.*, str. 6.

Filozofija se oduvijek smatrala disciplinom koja se primarno i isključivo bavi idejama, konceptima, razumom, prosudbom, tj. terminima jasno uokvirenim konceptom uma, terminima koji marginaliziraju ili isključuju razmatranje tijela. Ona isključuje ženskost iz svojih načina razmišljanja, a time u krajnjoj liniji i ženu, time što uvijek implicitno koristi isti kod za ženskost i bezumnost kakva se vezuje uz tijelo.⁴

Autori na koje se oslanja E. Grosz u svom članku su: Moira Gatens, Marie de Lepervanche, Christopher Norris, Stuart Spicker i Baruch Spinoza. Filozofija i feminističke teorije, koje se neizravno oslanjaju na filozofske koncepte i metode, odbijaju priznati funkcije tjelesnosti. Njihova očaranost funkcioniranjem i statusom tijela dvojaka je. S jedne strane priznaju ulogu tijela, u smislu da su gotovo sve velike ličnosti u povijesti filozofije raspravljale o ulozi tijela ili u unaprjeđivanju ili, češće, u ometanju proizvodnje znanja. S druge se strane, to isto odbija priznati, čemu u prilog govori činjenica da se tijelo, kada se o njemu raspravlja, konceptualizira u uskim, problematičnim, dihotomiziranim okvirima. Načinom na koji se shvaća tijelo pokušava se minimalizirati ili potpuno ignorirati njegova oblikovna uloga u stvaranju filozofskih vrijednosti: istine, znanja, pravde itd. Iz toga što se um povezuje s muškošću, a tijelo sa ženskošću, i to što filozofija samu sebe shvaća kao konceptualnu djelatnost, slijedi da se žene i ženstvenost problematiziraju kao značajni filozofski subjekti i kao spoznatljivi epistemološki objekti. Žena (pisano velikim slovom i u jednini) ostaje vječnom enigmom filozofije, misterioznim i nedokučivim objektom. To može biti proizvod vrlo misterioznoga, izrazito sputanoga i ograničenoga statusa koji tijelo ima, a osobito tijelo žene, u izgradnju filozofije kao oblika znanja.⁵ Ovaj zaključak E. Grosz može utjecati na istraživanje tjelesnosti u književnim tekstovima.

U daljnjem tekstu Grosz prikazuje neke od ključnih karakteristika koje smo naslijedili u našim današnjim koncepcijama tijela. Filozofija se od začetka, kao zasebna i samostalna disciplina u antičkoj Grčkoj, gradila na temeljima duboke somatofobije. Tijelo se još uvijek smatra izvorom ometanja i opasnošću za funkcioniranje uma. Za Platona tijelo je izdajstvo i zatvor duše, razuma ili uma. Smatrao je da razum treba vladati nad tijelom te da samo vrsta prirodne hijerarhije (odnos vladar/podanik) čini mogućim sklad unutar države, obitelji i pojedinca. Autorica ističe da je ova tvrdnja zapravo jedna od najranijih reprezentacija političkog tijela. Nastavljajući tradiciju koju je vjerojatno započeo Platon u svom prikazu

⁴ Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 6., 7.

⁵ Prema: *ibid.*, str. 7.

chore u *Timeju*, u kojem se majka smatra samo domom, spremnikom ili hraniteljicom bića, a ne jednako vrijednim sudionikom u stvaranju, Aristotel razlikuje materiju ili tijelo od oblika. Što se tiče reprodukcije, Aristotel vjeruje da majka nudi bezobličnu, pasivnu, neoblikovanu materiju kojoj pak otac daje formu, oblik i obrise, te određene karakteristike i attribute, kakvi joj inače nedostaju. Binarizacija spolova, dihotomizacija svijeta i znanja postignuta je već na samom pragu zapadne misli.⁶ Takav filozofsko-antički model mogli bismo poistovjetiti s patrijarhalnim sustavom koji je u nekoj mjeri i danas prisutan.

Nadalje autorica prikazuje sliku kršćanske tradicije u kojoj se razlika materija/oblik preoblikovala u razliku supstancije i slučajnosti, između Bogom dane duše i smrtno, pohotne, grješne tjelesnosti. Odvajanje uma od tijela uspoređivalo se s razlikom između onoga što je besmrtno i onoga što je smrtno. Dokle god je subjekt živ, um i duša tvore nerazdvojivo jedinstvo kakvo je možda najbolje predstavljeno u primjeru Isusa. Isus je bio čovjek čija je duša, besmrtnost, dolazila od Boga, no čiji su tijelo i smrtnost bili ljudski. Živa duša je, u biti, dio svijeta i iznad svega dio prirode. Zato su se raznim fiziološkim poremećajima pridodavale moralne karakteristike i zato se čovjekova duša kažnjava i nagrađuje tjelesnim užiticima i kaznama.⁷ Doduše, autorici ovdje promiče činjenica uskrsnuća tijela koja je vrlo važan element kršćanskog koncepta tjelesnosti i koja u nekoj mjeri narušava taj izričiti binarizam.

Za razliku od grčke filozofije i Platona (odvajanje uma od tijela) Descartes predstavlja odvajanje duše od prirode. On je razlikovao dvije vrste supstanci: duh (*res cogitans*, um) i protežnost (*res extensa*, tijelo). Samo se ova druga, kako je vjerovao, mogla smatrati dijelom prirode jer su njome upravljali zakoni fizike i ontološka nužnost. Tijelo je *samopokretni stroj*, mehanička naprava koja funkcionira u skladu s uzročno-posljedičnim zakonima prirode. Umu, duhu, duši ili svijesti nema mjesta u svijetu prirode. Descartes je uspio povezati opoziciju um/tijelo s temeljima samoga znanja; to je veza koja postavlja um u poziciju hijerarhijske superiornosti nad prirodom, uključujući i prirodu tijela. Od tada do danas, subjekt/svijest odvojen je od svijeta tijela, stvari, kvalitete i o njima može se samo neizravno razmišljati.⁸ Descartesova tvrdnja koja razdvaja um i tijelo ostavila je velik trag u povijesti filozofije, ali i utjecala na razvoj suprotnoga filozofskoga stajališta – monizma.

⁶ Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 8.

⁷ Prema: *ibid.*, str. 8.

⁸ Prema: *ibid.*, str. 8.

Takvom dualističkom razmišljanju suprotstavlja se monizam. Predvodili su ga Spinoza, Nietzsche i Vico. Prema prvome navedenom filozofu taj pravac naziva se još i *Spinozin monizam*. Po njegovu mišljenju tijelo i um (protežnost i misao) različiti su atributi, ali međusobno neodvojivi.⁹

*Spinoza i njemu slični vide tijelo kao produktivno i kreativno, kao tijelo koje se ne može definitivno „spoznati“ jer nije stalno identično sa samim sobom. Tijelo nema „istinu“ ili „istinitu prirodu“ jer je ono proces, a njegovo značenje i kapaciteti variraju će ovisno o kontekstu u kojem se nalazi. Ne znamo granice toga tijela niti snage koje može smoci. Te granice i kapaciteti mogu se otkriti samo kroz stalne interakcije tijela s njegovom okolinom*¹⁰

Takva filozofija može argumentirano ponuditi temelje za pojavu antihumanizma koji cvjeta još od 1960-ih. Kako je duša paralelna ideja nekog trenutno postojećeg tijela, tako je stupanj sofisticacije, diferencijacije i jasnoće ideje upravo proporcionalan stanju tijela. On tako uvodi ideju jedne beskrajne gradacije „duševnosti“ ili duše u skladu s tipom fizičke organizacije tijela. Um je ideja tijela u onom stupnju u kojem je tijelo produžetak uma. Prema takvoj teoriji subjektivnost ili psiha nije ništa različitija od tijela.¹¹

U povijesti filozofije Descartesova dualistička misao ostavila je najveći pečat kada govorimo o hijerarhijskoj superiornosti uma nad tijelom. Utjecaj se takvoga pravca nazire i u suvremenim istraživanjima tjelesnosti.

2.1. Kartezijanski dualizam

U prethodnom smo poglavlju predstavili glavnu tezu koju su zastupali dualisti. Autorica u svom radu donosi detaljniji prikaz takve filozofske škole pod nazivom *kartezijanski dualizam*.

Naime, dualizam koji je utemeljio Descartes filozofska je misao koja je tri stoljeća

⁹ Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 12.

¹⁰ Prema: Gatens, M., *Towards a Feminist Philosophy of the Body*, 1988., str. 68.-69., cit. u: *Treća*, 2002., str. 13.

¹¹ Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 13., 14.

pokušavala nadvladati. Ona podržava misao da postoje dvije različite, međusobno isključive supstance, um i tijelo, koje borave u svojoj samostalnoj sferi.¹²

Glavni problem s kojim se suočavao dualizam kao i sve one pozicije čiji je cilj bio nadvladati dualizam, bio je kako objasniti interakcije tih dvaju naizgled nespojivih supstanci, s obzirom na to da se prema iskustvu i u svakodnevnom životu čini da između njih postoji očita veza. Na temelju navedenoga problema postavljaju se mnogobrojna i logična pitanja. Kako svijest može osigurati pokrete tijela? Kako tijelo može obavijestiti um o svojim potrebama i željama? Kako je zapravo moguća dvosmjerna komunikacija?¹³

Dualizam nije samo postavio nerješive filozofske probleme nego je također, bar neizravno, odgovoran za povijesno odvajanje prirodnih od društvenih i humanističkih znanosti, za odvajanje fiziologije od psihologije, kvantitativne analize od kvalitativne te za privilegiranje matematike i fizike kao idealnih ciljeva i težnji svih vrsta znanja. Dualizam je, ukratko, odgovoran za suvremene oblike uzdizanja svijesti iznad tjelesnosti. To odvajanje, naravno, ima svoju cijenu. Od Descartesova vremena svijest ne samo da je smještena izvan svijeta, izvan svojeg tijela i prirode, nego je i uklonjena iz izravnog kontakta s ostalim umovima i sociokulturnom zajednicom.¹⁴

Kartezijanski dualizam stvara nepremostivi ponor između uma i materije, ponor kojeg se bez po muke negira, bez obzira na sve probleme, uz pomoć redukcionizma. Svesti um na tijelo ili tijelo na um znači ostaviti njihovu interakciju neobjašnjenom, nemogućom, nepostojećom. Redukcionizam poriče ikakvu interakciju između uma i tijela, jer se fokusira na akciju jednog od dva binarna termina na uštrb drugog. Racionalizam i idealizam rezultati su pokušaja da se tijelo i materija objasne u okvirima uma, ideja ili razuma; empirizam i materijalizam rezultati su pokušaja da se um objasni u okviru tjelesnih iskustava ili materije.¹⁵ Oba oblika redukcionizma tvrde da je jedan termin binarnog para „stvarna“ suprotnost onog drugog i da se može objasniti ili prevesti u termine onog drugog. Međutim, postoje vrlo dobri filozofski i fiziološki razlozi za odbacivanje redukcionizma kao rješenja dualističke dileme. Čim

¹²Prema: Grosz, E., Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela, u: *Treća*, 2002., str. 9.

¹³Prema: *ibid.*, str. 9.

¹⁴Prema: *ibid.*, str. 9.

¹⁵Prema: *ibid.*, str. 9.

*se termini definiraju na međusobno isključiv način, nema načina da ih se pomiri, shvati njihov međusobni utjecaj ili objasni njihov naizgledni paralelizam.*¹⁶

Autorica predstavlja i predodžbu dualizma u suvremenoj misli u kojoj postoje najmanje tri smjera istraživanja tijela koja se mogu smatrati nasljednicima kartezijanstva, a ukazuju, makar i negativno, na vrste koncepcija iz čijih bi okvira feministička teorija trebala izaći da preispita vlastiti doprinos povijesti filozofije.¹⁷

*Prvi pravac smatra tijelo prvenstveno objektom istraživanja prirodnih znanosti, osobito znanosti o životu, biologije i medicine. Ipak, tijelo sasvim lako mogu istraživati društvene i humanističke znanosti, osobito psihologija (npr., kada se ta disciplina bavi „emocijama“, „osjetima“, „doživljajima“ i „stavovima“), filozofija (npr., kada se bavi ontološkim i epistemološkim statusom i implikacijama tijela) i etnografija (u kojoj se, npr., analiziraju kulturna varijabilnost tijela odnosno njegove razne društvene transformacije). Tijelo se u prirodnim znanostima shvaća ili u okvirima organskog i instrumentalnog funkcioniranja ili ima položaj jedva protežnog, fizičkog objekta, poput bilo kojeg drugog, u humanističkim i društvenim znanostima. Obje vrste disciplina u svojim istraživanjima ignoriraju specifičnost tijela. Medicinski odnosno biološki pogled ukazuje na temeljni kontinuitet između životinja i čovjeka. U određenom smislu ovo je gledište naslijeđeno iz kršćanskoga koncepta ljudskog tijela kao dijela prirodnog ili svjetskog poretka. Kao organizam tijelo je tek nešto složenija verzija drugih organskih sklopova. Ne može ga se kvalitativno razlikovati od drugih organizama. Njegovi osjeti, aktivnosti i procesi postali su prirodni ili životinjski fenomeni „nižega reda“. Prirodne su znanosti sklone tretirati tijelo kao organski sustav međusobno povezanih dijelova, koji se i sami uklapaju u poredak većeg ekosustava. Humanističke znanosti svode tijelo na nešto što je, temeljno, nastavak gole, neorganske materije. Unatoč tome što prirodne i humanističke znanosti naizgled nisu slične, zajedničko im je opovrgavanje činjenice da tijela tvore i da ih tvori ono unutarne, ono psihičko i značajno gledište, svijest ili perspektiva.*¹⁸

¹⁶Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 9., 10.

¹⁷Prema: *ibid.*, str. 10.

¹⁸Prema: *ibid.*, str. 10.

Drugi smjer istraživanja obično promatra tijelo u metaforama koje ga prikazuju kao da je instrument, oruđe ili stroj. Za Locke a i širu liberalnu političku tradiciju tijelo je ono što se posjeduje, imovina subjekta koji, odvojen od tjelesnosti, donosi odluke i bira kako raspolagati tijelom i njegovim moćima (npr., na tržištu radne snage). Neki modeli, uključujući Descartesov, vide tijelo kao samopokretni automat, vrlo sličan satu, automobilu ili brodu, po uzoru na prevladavajuće modele tehnologije. Ovakvo shvaćanje tijela nije specifično samo za patrijarhalne filozofije, nego daje podlogu i nekim verzijama feminističke teorije koje patrijarhat vide kao sustav univerzalnoga muškog prava na prisvajanje ženskoga tijela (MacKinnon, Dworkin, Daly i Pateman). Tu su poziciju druge feministkinje žestoko kritizirale (npr. Butler i Cornell). Tijelo se u mnogim feminističkim političkim prepirkama, kakve se otvoreno i samosvjesno vode oko ženskih tijela i kontrole koju žene imaju nad svojim tijelima (npr., kampanje u vezi seksualne diskriminacije i zlostavljanja, silovanja, kontrole začeca itd.), tipično tretira kao pasivno, sposobno za reprodukciju, premda većinom neproduktivno, kao objekt oko kojeg se bore njegov „stanovnik“ i drugi/eksploatatori. Inercija tijela znači da se na njega može djelovati, da ga se može obuzdati i sputati pomoću vanjskih sila. Stoga se želi ukazati na to da se moraju stvoriti okviri unutar kojih ženska tijela trebaju biti priznata kao aktivna, životna i autonomna. Kao instrument ili oruđe tijelo zahtijeva veliku disciplinu i vježbanje, a kao pasivni objekt zahtijeva da ga se pokori i okupira. Takav pogled također leži iza modela „kondicioniranja“ i „društvene konstrukcije“, popularnim u nekim feminističkim krugovima, a osobito u psihologiji i sociologiji (Gillian, Chodorow).¹⁹

Treći smjer istraživanja obično smatra tijelo medijem značenja, sredstvom izraza, načinom da se ono što je esencijalno i privatno (ideje, misli, vjerovanja, osjećaji, afekti) prevede u javno i pristupačno. Kao takvo, tijelo je dvosmjerni vodič: s jedne strane, ono je krug kojim se informacija prenosi iz okoline organizma njegovim osjetilnim aparatima; s druge strane, ono je nosač izraza psihe koja bi u suprotnom bila zapečaćena i zatvorena sama u sebi, neizreciva. Upravo kroz tijelo subjekt može izraziti svoju nutrinu, može primati, kodirati i prevoditi ulazne informacije iz „vanjskog“ svijeta. U temeljima ovakva gledanja nalazi se vjerovanje u osnovnu pasivnost i transparentnost tijela.²⁰ Dokle god se tijelo vidi kao medij, nosač ili

¹⁹Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 11.

²⁰Prema: *ibid.*, str. 11.

prijenosnik informacija, specifičnost tijela mora biti ukroćena, neutralizirana i primorana da služi svojoj svrsi. Ono se kao takvo mora vidjeti kao potlačeno ne pružajući nikakav otpor. Njegova se tjelesnost mora svesti na predvidljivu, poznatu transparentnost; njegova konstitutivna uloga u oblikovanju misli, osjećaja, emocija i psihičkih reprezentacija mora se ignorirati, kao i njegova uloga praga između društvenog i prirodnog.²¹

Ovo su neke od najjačih neizrečenih pretpostavki o tijelu u povijesti suvremene filozofije i u koncepcijama znanja u širem smislu. Dokle god feministička teorija nekritički preuzima ove uobičajene pretpostavke, ona sudjeluje u društvenom obezvrjeđivanju tijela, koje ide ruku pod ruku s opresijom žena.²²

Povijesni pregled kartezijanskoga dualizma i njegovi suvremeni pravci ostavljaju vrlo dobru podlogu za daljnje istraživanje tjelesnosti u području suvremenih shvaćanja, uključujući i feminizam koji bi mogao kritizirati takav način razmišljanja.

2.2. Suvremeno shvaćanje tjelesnosti u humanističkim znanostima

Na samom početku rada autorica E. Grosz nagovještava da je na temelju dosadašnjih teorijsko-filozofskih razmatranja tijelo još uvijek slijepa pjega u razmišljanjima ne samo glavnih struja zapadne filozofije nego i suvremene feminističke teorije. Feminizam je nekritički preuzeo mnoge filozofske pretpostavke o ulozi tijela u društvenom, političkom, kulturnom, psihičkom i seksualnom životu.²³

U prethodnom poglavlju spomenuti predstavnici dualizma i monizma, Descartes i Spinoza, izbjegavaju dva uvjeta neophodna za feminističko preoblikovanje shvaćanja tijela.

²¹Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 11.

²²Prema: *ibid.*, str. 12.

²³Prema: *ibid.*, str. 6.

To podrazumijeva da se neurofiziološke i psihološke dimenzije ljudskih tijela ne mogu reducirati, da njihovi odnosi ostaju nepoznati i da ljudska tijela imaju divnu sposobnost boriti se za interakciju i koheziju, organsku i psihičku potpunost, pribavljati i uistinu proizvoditi fragmentacije, pucanja, dislokacije koje usmjeravaju tijela i dijelove tijela prema drugim tijelima i dijelovima tijela. Ako kartezijanizam danas ukazuje na problematična mjesta u feminističkoj teoriji i teorijama subjektivnosti, možda se neke vrste nekartezijanskih promišljanja kakve je potaknuo Spinoza, a dalje razvili Foucault, Deleuze i drugi, pokažu plodnijima i korisnijima za feminističke ciljeve.²⁴

Mizogina misao obično nalazi prikladno samoopravdanje za sekundarne pozicije žena u društvu time što ih se drži u tijelima koja se prikazuju, čak i konstruiraju, kao krhka, nesavršena, nepokoriva, i nepouzdana, podložna različitim smetnjama koje nisu pod kontrolom svijesti. Opozicija muško/žensko usko je vezana uz opoziciju um/tijelo. Time se isključuje žena kao mogući subjekt znanja. Umjesto da im se prizna autonomni i aktivni oblik tjelesne specifičnosti, ženska se tijela u najboljem slučaju prosuđuju kroz okvire „prirodne nejednakosti“, kao da postoji standard ili mjera vrijednosti tijela neovisno o spolu. To ukazuje na pretpostavku kako su ženska tijela zapravo nesposobna za muške dosege, jer su slabija, sklonija (hormonalnim) smetnjama i nepredvidljivostima.²⁵ Takvom su uvriježenom podjelom ženska bića unaprijed predodređena samo za tjelesno, biološko.

Autorica objašnjava da su ženska seksualnost i reproduktivna moć karakteristike koje definiraju žene. Istovremeno, sve te raznolike funkcije čine ženu ranjivom; treba joj zaštita ili poseban tretman, što sve na razne načine pripisuje patrijarhat. Patrijarhalna se opresija opravdava, bar djelomično, time što tjelesnost povezuje uz žene puno više nego uz muškarce te, kroz tu identifikaciju, svodi društvenu i ekonomsku ulogu žena na (pseudo)biološke okvire. Oslanjajući se na esencijalizam, naturalizam i biologizam, mizogina misao osuđuje žene na biološke zahtjeve reprodukcije na temelju pretpostavke da su žene, zbog osobitih bioloških, fizioloških transformacija, nekako *tjelesnije* i prirodnije od muškaraca. Kodiranje ženstvenosti tjelesnošću na kraju ostavlja muškarcima prostor da zauzmu ono što (krivo) vjeruju da je čisti konceptualni red, dok im istovremeno omogućava

²⁴Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 15.

²⁵Prema: *ibid.*, str., 15.

zadovoljavanje svoje (ponekad nepriznate) potrebe za tjelesnim kontaktom preko pristupa koje imaju ženskom tijelu i njegovim uslugama.²⁶

Razumljivo je da će se feministkinje opirati konceptima u kojima patrijarhalna društva koriste fiksirani koncept tijela za sputavanje žene te se pokušati definirati u netjelesnim ili izvantjelesnim okvirima, tražeći ravnopravnost na intelektualnoj i konceptualnoj razini. Kako bi se feministička strana argumentirano suprotstavila patrijarhalnoj, morali bismo upoznati njihovo obrazlaganje te tumačenje položaja i uloge tijela. U nastavku istoimenoga rada E. Grosz predstavlja ih u tri kategorije.

U prvu kategoriju pod nazivom *egalitarni feminizam* uključene su Simone de Beauvoir, Shulamith Firestone, Mary Wollstonecraft te ostale liberalne, konzervativne i humanističke feministkinje, čak i ekofeministkinje. Ovdje se na specifičnosti ženskog tijela, njegovu osobitu prirodu i tjelesne cikluse (menstruacija, trudnoća, majčinstvo, dojenje) u jednom slučaju gleda kao na ograničenja pristupa žena pravima i privilegijama patrijarhalne kulture. U negativnom se pristupu žensko tijelo smatra urođenim ograničenjem sposobnosti žene da bude ravnopravna, a s pozitivne strane smatra se da žensko tijelo i iskustvo daju specijalni uvid, kakav muškarcima nedostaje. Žensko tijelo ograničava žensku sposobnost za ravnopravnost i transcendenciju, ono je smetnja koju treba nadići, prepreka koju treba svladati ako se želi postići ravnopravnost. Mnoge feministkinje vide konflikt između uloge majke i uloge političkog ili građanskog bića. Dokle god žena prihvaća ulogu majke, otežava joj se, ako ne i onemogućava pristup javnoj, društvenoj sferi. Beauvoir i Firestone sviđa se razvoj novih tehnoloških sredstava s ciljem regulacije reprodukcije i uklanjanja učinaka specifične ženske biologije na ulogu žene kao društvenog, ekonomskog, kulturnog i seksualnog bića.²⁷

Pripadnici ove kategorije vjeruju u nekoliko teza. Smatraju tijelo biološki određenim i potpuno stranim kulturnim i intelektualnim postignućima; razlikuju seksualno neutralan um i seksualno određeno tijelo; zastupaju ideju da je opresija žena (sukladno s patrijarhalnim zakonitostima) posljedica njihove zatvorenosti unutar neadekvatnoga npr. ženskog ili potencijalno majčinskog tijela; i poimaju da je ženska opresija, barem u nekom stupnju, opravdana dokle god žene jesu društveno, politički i intelektualno sposobne sudjelovati kao

²⁶Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 15., 16.

²⁷Prema: *ibid.*, str. 17.

ravnopravne muškarcima dok rađaju i podižu djecu. Stoga biologija sama traži modifikaciju i transformaciju.²⁸

Druga kategorija naziva se društvenom konstrukcijom koja uključuje vjerojatno većinu feminističkih teoretičarki danas: Juliet Mitchell, Juliju Kristevu, Michele Barrett, Nancy Chodorow, marksističke feministkinje, psihoanalitičke feministkinje i sve one predane ideji društvene konstrukcije subjektivnosti. Ova skupina ima daleko pozitivniji stav prema tijelu nego ona prva. Vide ga ne toliko kao prepreku koju treba svladati, koliko kao biološki objekt čiji su reprezentacija i funkcioniranje politički, te označavaju muškarce i žene kao društveno različite. Umjesto da opozicija um/tijelo bude kodirana opozicijom priroda/kultura, kao kod egalitarnih feministkinja, ovdje je kodirana razlikovanjem biologije i psihologije. Ovo se kodiranje ne uspoređuje izravno s opozicijom muško/žensko iz očitih razloga jer i muškarci i žene sudjeluju u materijalnom i ideološkom carstvu, ali unutar pojedinog područja, pozicije muškaraca i žena su različite. Primjerice, u materijalnom svijetu proizvodnje muškarci funkcioniraju unutar aspekta proizvodnje, a žene su, ako i funkcioniraju u proizvodnji, uglavnom smještene unutar segmenta reprodukcije. U ideološkoj se domeni žene prikazuju kao pasivne i ženstvene, a muškarci kao aktivni i muževni. Poput egalitarnih feministkinja i predstavnice društvenog konstrukcionizma imaju zajedničke točke, uključujući poimanje tijela kao biološki determiniranog te zadržavanje dualizma um/tijelo. Čak i ako um ne može postojati bez tijela, smatra ga se društvenim, kulturnim i povijesnim objektom, proizvodom ideologije. Tijelo ostaje naturalističko, pretkulturalno; ono čini temelj sirovine za usađivanje u ideologiju, no nije objekt ili žarište ideološke produkcije/reprodukcije. Za razliku od egalitarnoga gledišta konstrukcionistkinje su vjerne brojnim specifičnim vjerovanjima, između ostalog i onome da nije biologija ta koja je represivna prema ženama, nego načini na koje joj je društveni sustav organizirao i dao značenje. Njihova je temeljna pretpostavka da postoji razlika između „stvarnog“ biološkog tijela i tijela kao objekta reprezentacije. Tijelo i biološke funkcije ne mogu se učiniti bespredmetnima, nego im se moraju dati drukčija značenja i vrijednosti. Suprotnost spol/rod, koja je prekrajanje razlika između tijela ili onoga što je biološko i prirodno, i uma ili onoga što je društveno i ideološko, za konstrukcionistkinje i dalje vrijedi.²⁹

²⁸Prema: Grosz, E., Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela, u: *Treća*, 2002., str. 17.

²⁹Prema: *ibid.*, str. 18.

Treća je skupina pod nazivom *spolne razlike* potpuno različita od prethodnih. Pripadaju joj Luce Irigaray, Helene Cixous, Gayatri Spivak, Jane Gallop, Moira Gatens, Vicki Kirby, Judith Butler, Naomi Schor, Monique Wittig i mnoge druge.³⁰

Za njih tijelo ima ključnu ulogu u razumijevanju ženine psihičke i društvene egzistencije, ali ono se više ne shvaća kao ahistorijska, biološka datost, akulturalni objekt. Ove se teoretičarke bave tijelom koje se živi, tijelom kakvo se predstavlja i na specifične načine upotrebljava u određenim kulturama. Ono nije ni sirovo ni pasivno, nego upleteno kao konstitutivni dio u sustav značenja, označavanja i reprezentacije. To je tijelo u jednu ruku i označitelj i označeno; u drugu, ono je objekt društvene prisile, zakonskih mjera, seksualne i ekonomske razmjene. Ova je šarolika skupina nekako opreznija prema razlici spol/rod i manje zainteresirana za pitanje kulturne konstrukcije subjektivnosti, nego za materijale iz kojih se takav proizvod kuje. Ove se teoretičarke jasno razlikuju od svojih intelektualnih prethodnika po nekoliko obilježja. To je odbijanje dualizma um/tijelo, koji se može zamijeniti monizmom ili pak grubljim, no ipak nekontradiktornim odnosom između binariziranih termina pa možda čak i žestoka konfrontacija polariziranih termina. Tijelo se vidi kao politički, društveni i kulturni objekt, a ne proizvod sirove, pasivne prirode civilizirane, preopterećene i ulaštene kulturom. Tijelo je kulturno tkanje i proizvod prirode. Ova skupina čvrsto vjeruje u temeljne, nepomirljive razlike između spolova. Tijelo se ne može shvaćati kao neispisano platno, biološka tabula rasa na koju se ravnodušno projicira ono što je muževno odnosno ono što je ženstveno. Ove feministkinje stoga ne evociraju pretkulturalno, predruštveno ili predlingvističko čisto tijelo, nego tijelo kao društveni i diskurzivni objekt, tijelo sputano poretkom žudnje, značenja i moći.³¹

Nakon što je autorica predstavila ove tri feminističke kategorije, zaključuje kako će one zapravo pomoći u objašnjenju golemog utjecaja na definicije ženskog tijela u borbi između patrijarhata i feministkinja. Ono oko čega se te dvije strane sukobljavaju su aktivnost i djelovanje, pokretnost i društveni prostor dodijeljeni ženama. Budući da tijelo nije inertan, pasivan, nekulturan i ahistorijski termin, ono se može gledati kao ključni termin, točka previranja u nizu ekonomskih, političkih, spolnih i intelektualnih sukoba. Ako žene žele

³⁰Prema: Grosz, E., *Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela*, u: *Treća*, 2002., str. 18., 19.

³¹Prema: *ibid.*, str. 19.

stvoriti autonomne načine samorazumijevanja i pozicije s kojih se mogu usprotiviti muškim znanjima i paradigmama, potrebno je artikulirati specifičnu prirodu i integraciju (ili možda njezin nedostatak) ženskog tijela i ženske subjektivnosti te njegove sličnosti i razlike s tijelima i identitetima muškaraca. Stoga se specifičnost tijela mora shvatiti prvenstveno u njegovoj povijesnoj, a ne biološkoj konkretnosti. Možemo razumjeti doprinose tijela proizvodnji sustava znanja, režima reprezentacije, kulturne proizvodnje i društveno--ekonomske razmjene samo onda kada je odnos između uma i tijela primjereno teorijski protumačen. Ako je um neophodno vezan uz tijelo ili je možda čak dio njega, i ako su sama tijela uvijek spolno (i rasno) različita te ih je nemoguće inkorporirati u jedinstveni univerzalni model, onda se oblici subjektivnosti ne mogu generalizirati. Tijela su uvijek i neizbježno spolno specifična, neizbježno i neodvojivo vezana uz rasne, kulturalne i klasne partikularnosti.³²

Ako feministkinje namjeravaju oživjeti koncept tijela za svoje vlastite ciljeve, onda se tijelo mora osloboditi bioloških i pseudoprirodnih prisvajanja zbog kojih se patilo kroz povijest. Tijelo se mora razumjeti kroz spektar različitih diskursa, a ne da je ograničeno samo na naturalističke i znanstvene načine objašnjavanja. Tijelo zapravo nudi točku u kojoj bi se iznova moglo razmisliti o opoziciji unutarnjeg i vanjskog, osobnog i javnog, sebe i drugog, te o svim drugim binarnim parovima vezanima za opoziciju um/tijelo. Tu se također nameće pitanje možemo li smatrati tijelo kao čisto društveno i kulturalno ili nedruštveno tj. prirodno. Interakcija prirodnog s kulturalnim i ta opozicija zahtijeva pažljivo promišljanje. Kategoriju prirode ne može se samo tako napustiti i potpuno je iz korijena i bez rezerve prepisati kulturalnom. Umjesto toga moraju se interimplikacije prirodnog i društvenog ili kulturalnog dalje istraživati; rupa u prirodi kroz koju kultura curi ili se proizvodi mora ponuditi nešto poput prirodnog uvjeta za proizvodnju kulture, ali zauzvrat moraju se ograničenja kulturalnog vidjeti kao oblici nedostatnosti koji traže nadopunu u prirodi. Kultura može imati značenje i vrijednost samo u okvirima svojih drug(ih) „ja“: kada se konstrukcionizmom možemo pozvati na opipljivost tijela, njegovu materiju i (kvazi)prirodu, ali u opoziciji prema esencijalizmu, biologizmu i naturalizmu, mora se naglasiti da je tijelo proizvod kulture. Zbog ove neodređene pozicije tijelo se može

³²Prema: Grosz, E., Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela, u: *Treća*, 2002., str. 20.

*upotrijebiti kao osobito moćan strateški termin kojim se mogu uzdrmati okviri razmišljanja o ovim binarnim parovima.*³³

Kada govorimo o opoziciji prirodnog i kulturalnog, dolazimo do zaključka da je istraživanje tjelesnosti otvoreno područje. Takva nam činjenica obrazlaže da bismo tjelesnost u budućnosti morali smjestiti u nove koncepte i okvire. Stoga se tematika ovoga rada temelji na predstavljanju novog modela u pristupu istraživanja Kozarčevih protagonistkinja. Ono što je važno za daljnje istraživanje ovoga rada utjecaj je kartezijskog dualizma koji, uz pomoć redukcionizma, predstavlja binarne termine u opoziciji: racionalizam i idealizam te empirizam i materijalizam. Bitno je ispitati pojavljuju li se navedeni pojmovi u Kozarčevim pripovijetkama. Osim toga, predstaviti ćemo položaj ženskoga tijela te objasniti njegovu ulogu između društvenoga i prirodnoga. Saznat ćemo je li tijelo žene predodređeno samo za reprodukciju i time prikazano kao *tjelesnije* i prirodnije od muškarčeva tijela. Žensku tjelesnost predstaviti ćemo u okvirima majčinstva te prikazati na koji se način manifestira u društvenom okruženju. Tako ćemo jesu li ženska tijela u pripovijetkama Josipa Kozarca pasivna i sadrže li u sebi kulturalne elemente.

³³Prema: Grosz, E., Filozofska tijela; Preoblikovanje tijela, u: *Treća*, 2002., str. 21., 22.

3. ŽENSKI LIKOVI U PRIPOVIJETKAMA JOSIPA KOZARCA

U ovom poglavlju prikazat ćemo kratke biografske podatke Josipa Kozarca s ciljem određivanja društveno-povijesnoga i stilskoga razdoblja pripovijetkama koje će biti obrađene u ovom radu. Također ćemo dati pregled najvažnijih dosadašnjih istraživanja književnih tekstova Josipa Kozarca, poglavito onih koji su u središtu imali ženske likove.

Josip Kozarac rođen je 1848. godine u Vinkovcima. Oca je zarana izgubio pa ga je odgojila majka. U uvodnoj studiji „Zorinu“ izdanju Kozarčevih djela iz 1950. E. Štampar ukazuje na životna načela koja je Kozarac usvojio u obitelji, a koja su karakteristična za Slavoniju u ondašnje vrijeme.³⁴ Ona će za njega biti presudna na osobnoj i umjetničkoj razini. Neka od tih načela su radišnost i poštenje koje je smatrao poželjnim, ali pomalo arhaičnim modelima ponašanja. Kozarac nije, postupajući kao realist, tek opservirao životnu stvarnost, u ovom slučaju slavonsku, nego njegova slavoničnost izlazi i iz privrženosti zavičaju i odgojem usvojenim etičkim modelima koji su u Slavoniji formirani zahvaljujući i specifičnim povijesnim uvjetima. Njegovo zgražanje nad „raspojasanošću“ i posrnućem rodne mu grude rezultiralo je stvaranjem autorove moralizatorsko-didaktičke note.³⁵

Poslije pučke škole i gimnazije (1876.) pošao je u Beč. Tu je 1879. završio šumarstvo.³⁶ U toj austrijskoj prijestolnici koja je u sedamdesetim godinama 19. stoljeća bila već razvijena kapitalistička zemlja, Kozarac je mogao vlastitim očima vidjeti ono što mu u nacionalno i društveno ugnjetavanoj domovini nije bilo moguće.³⁷ Ondje prihvaća uvjerenja dvojice istraživača prirode i društva: Charlesa Darwina i Adama Smitha. Darwin mu je svojom teorijom evolucije objasnio intimnu zakonitost prirodnog razvitka.³⁸ Smith ga je teorijom da je rad mjerilo vrijednosti i izvor bogatstva naroda, potkrijepio u uvjerenju da je korisna samo ona jedinka koja je aktivan član ljudske zajednice. U hrvatskoj situaciji

³⁴Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 7.

³⁵Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 28.

³⁶Prema: Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti*, 1975., str. 420.

³⁷Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 8.

³⁸Prema: Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti*, 1975., str. 422.

Khuenova doba ta su mu se dva načela morala nametnuti kao jedini izlaz.³⁹ Uz to nosio je u sebi osobine antiklerikalca koje je naslijedio od Haeckela.⁴⁰

Kozarac se volio nazivati „vitezom prirode“ i više je od bilo kojega prethodnika imao razvijeno posebno osjećanje prirode te se uživljava u njezin tajanstveni život. Zanosio se njezinom mudrošću pa i onda kad je nemilosrdna.⁴¹ Voleći nju, morao je voljeti njezine zakone, njezin moral.⁴² Priroda zna zašto nekome oduzima život, a drugome pomaže.⁴³ Tako je voljena šuma za njega slika ljudskoga društva. Hrast je neprikosnoven gospodar šume u kojoj uopće vladaju velika, zdrava, snažno izrasla stabla, dok su manja određena služiti unutrašnjoj zakonitosti toga organizma.⁴⁴ Međutim, takav prikaz i položaj hrasta u šumi zapravo je identificirao sa slikom društva, odnosima u društvu. Upravo tom ideologijom Kozarac prikazuje sustav tadašnjega vremena, koji je bio kapitalistički. Time zapravo najavljuje dolazak stranoga kapitala (austrijskog, mađarskog, francuskog, engleskog) koji se interesira za slavonske hrastove šume i uzima domaćeg seljaka kao jeftinu radnu snagu pljačkajući njegovu zemlju. Zauzvrat mu ostavlja mrvicu u obliku nadnica te obilje nemorala. Khuenova vlast, koja stupa na snagu 1883., zahtijevala je napuštanje staroga krajiškog uređenja koje se duboko ukorijenilo u domaćem slavonskom čovjeku. Tako dolazi do postupka raspadanja zadruga.⁴⁵ Upravo u takvim povijesnim i ekonomskim okolnostima Kozarac smješta radnju svojih pripovijedaka. Prikaz prirodnoga okruženja u kojem je hrast superioran ostalim stablima, možemo poistovjetiti s društvenom ulogom Kozarčevih ženskih likova. One predstavljaju „manja stabla“ koja su u podređenom položaju. Time možemo najaviti i piščevu metaforizaciju tijela i prirode. Takve povijesne okolnosti, nesretna slavonska stvarnost, ljubav prema prirodi i zavičajju, odgoj koji odiše moralnošću Kozarcu daju etiketu kao piscu koji je protkan notom slavoničnosti.

Josip Kozarac tražio je inspiraciju u realnosti svojega doba. Njegova su nadahnuća uglavnom u životu Slavonije, njezina sela i njezina gradića, njezine prirode. Tako su mu i ženski likovi uglavnom domaćeg, hrvatskoga podrijetla. Njegove su žene većinom Slavonke,

³⁹Prema: Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti*, 1975., str. 422.

⁴⁰Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 9.

Ernst Haeckel njemački je zoolog i filozof-prirodoslovac. Istaknuti je i borbeni Darwinov sljedbenik.

Populizator je evolucijske teorije te poznati osnivač ekologije koju je definirao kao ekonomiju prirode.

⁴¹Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 18.

⁴²Prema: Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti*, 1975., str. 422.

⁴³Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 18.

⁴⁴Prema: Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti*, 1975., str. 422.

⁴⁵Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 16.

seljanke Šokice ili varoške gospođe i gospođice te intelektualke maloga grada.⁴⁶ On zapravo na licu mjesta upoznaje probleme društvenoga života.⁴⁷ Fascinantno je Kozarčevo poznavanje detalja seljačkog života. To proizlazi iz prirode njegova šumarskoga posla, službovanja po slavonskim selima, ali i vinkovačkom odrastanju u ruralnoj atmosferi i šokačkom podrijetlu.⁴⁸

On je pisac, kako tvrdi Adela Milčinović u svome doprinosu za časopis *Domaće ognjište*, „Žena u Kozarčevom radu“, iz 1902./1903. god., koji se od svih naših suvremenih pisaca i onih iz prošlosti, najviše bavio ženom, pokazao najviše mara, da ju prouči, upozna i po mogućnosti vjerno iznese. Probleme takvih žena crpio je iz svojega života, a u novelistički napisanoj *Autobiografiji*, upućenoj Dušanu Plavšiću, piše da je umjetnički oblikovao u djelima ono što je „vidio i doživio, sve je u njima gola istina, izmišljen je samo onaj lijep, koji jedan događaj, jednu osobu s drugom umjetnički veže.“⁴⁹ Iznoseći nam život toga kraja, on iznosi i dušu žene toga kraja i tim pridonosi najveći dio u poznavanju duše hrvatske žene.⁵⁰

U Kozarčevim pripovijetkama nema dominantnog ženskog tipa. U svakoj od njih prikazao je neku novu duševnu stranu, tako da one, koje sačinjavaju neku skupinu, sačinjavaju ujedno i jedan ženski tip. Nešto je ipak ženama prikazao zajedničko – za svaku od njih kaže da je otvorena i iskrena. Druga točka, koja im je svima zajednička je tzv. „Schönheitssinn“,⁵¹ koji se u raznim oblicima u svakoj javlja (bilo kao ljubav za tjelesnu ljepotu, ili duševnu ljepotu, ili za sjaj i raskoš). Nadalje Adela Milčinović opovrgava da je to univerzalna ženska osobina, navodeći kao primjer ono što je M. Gorki uočavao u žena kao njihovu osobinu, a to je da im je snaga muškarca vrijednija od njegove ljepote.⁵² Ističe da je Kozarac prikazao žene jednoga kraja, jedne okoline, dok su ostali pisci opisivali žene više u onom segmentu kako je oni zamišljaju, kako im se sviđa, kako ju sanjaju. Ona pojašnjava kako njegov tip žene nije idealiziran poput mnogih u našoj literaturi. Riječ je o stvarnim ženama čiji problemi, nadanja i težnje postaju oličenje sveženskog i sveljudskog. Naklonošću

⁴⁶Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 36.

⁴⁷Prema: *ibid.*, str. 32., 33.

⁴⁸Prema: *ibid.*, str., 36.

⁴⁹Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 35.

⁵⁰Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 28.

⁵¹„Osjećaj ljepote“

⁵²Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 201.

prema dilemama i frustracijama običnih žena čini značajan odmak od egzistencijalnog prostora i svjetonazora. Primarno ga zanimaju potisnute žene.⁵³

Vlasta Markasović tvrdi da su Kozarčevi ženski likovi vrlo plastični pa se čak ni u slučaju kada u karakterizaciji prevladavaju negativne osobine, ne mogu tipizirati. Iako neke od njih imaju u sebi osobine fatalnih žena, potpuno su izvorne. Uz fenomen ženske fatalnosti vezan je i erotski motiv. U Kozarca je potenciran i često uvjetuje nemoralno ponašanje.⁵⁴ U svojoj filozofskoj namjeni neiscrpna istraživanja kao produkt leži tadašnja ženina manja društvena odgovornost. Žena je bila nesamostalna, ovisna o muškarcu. Promatrana kao slabije biće žena se uklapa u Kozarčevo priklanjanje darvinističkim uvjerenjima.⁵⁵ Osim toga Markasović pozornost usmjerava na ženina prava, ograničenja i htijenja, koja se zasigurno podudaraju s nekim današnjim, ali isto tako i razlikuju od onih u našoj, gotovo androginoj suvremenosti.⁵⁶ Na njih se projicira moral sredine u kojoj žive. To je patrijarhalni moral, ali u eroziji. Nakon rasapa seljačkih zadruga u kojima je bila točno određena uloga svakog člana zajednice, njegova prava i obveze, nestaju stotinjak i više godina oblikovana visokoetička načela njegovana pa i diktirana u toj zajednici. Kozarac pokazuje kako se te pojave odražavaju na žene, čije je mjesto u patrijarhalno seoskoj obitelji precizno određeno.⁵⁷

Žena slavonskoga sela izgubljena je, zbunjena novim prilikama, slično kao i muškarac. On više nije njezin gospodar, a ona još nije sposobna odgovorno prihvatiti svoju nezavisnost. Naravno, ona još uvijek nije apsolutno slobodna ili ravnopravna s muškarcem, a iluziju slobode skupo plaća. U toj se iluziji čak moralno izobličuje. Možda je ta ženina zbunjenost i lutanje u traženju svojega mjesta u novonastalim socijalnim i ekonomskim uvjetima te često odabiranje krivoga puta, moralne propasti i nagnalo Kozarca na svojevrсни konzervativizam izražen u romanu *Među svjetlom i tminom* zahtjevom *budi gospodar svoje žene i sluga svoje zemlje*.⁵⁸

Njega su zanimale uvjerljivije rastrzane žene, njihove nesretne sudbine. Takvi

⁵³Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 28.

⁵⁴Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 52.

⁵⁵Prema: *ibid.*, str. 33.

⁵⁶Prema: *ibid.*, str. 33.

⁵⁷Prema: *ibid.*, str. 40.

⁵⁸Prema: *ibid.*, str. 41.

ženski likovi više nisu patrijarhalne mučenice i pasivne promatračice vlastite sudbine, već aktivno sudjeluju u životu, samostalno ga oblikuju, iako često na vlastitu štetu. Ono što ih povezuje jest njihova tragičnost,⁵⁹ koju Kozarac ponekad pretvara u sretan završetak.

Pri svojevrsnoj biološkoj i sociološkoj analizi Kozarac za predložak osim seoske sredine uzima i gradsku. Time prikazuje strast za relativno obrazovanim i relativno samostalnim ženama iz gradske sredine. Kozarčeve su analize braka i obiteljskog života u građanskoj sredini porazne. Žena više nije zauzdana poslom, dužnostima, ali je dobila drugu vrstu zarobljenitva. Još uvijek nedovoljno emancipirana, ona je u fazi osvješćivanja. Prepušta se sebetraženjima i sazrijevanjima.⁶⁰

Znajući da je vješti poznavatelj ženskoga duha te pretpostavljajući kako je i njegova životna svakodnevica bila oslušivanje pripadnica ljepšega spola i njihovih životnih nedaća, ostavlja veliki trag u književnoj riznici koja je vrijedna istraživanja.⁶¹ Neiscrpna inspiracija i vješto poigravanje s pravilima ondašnjega prevladavajućeg patrijarhalnog ustroja nametnula je znatan broj ženskih likova u kojima možemo prepoznati utjecaje takvoga, mogli bismo kazati, poražavajućeg sustava za svako žensko biće.

Vlasta Markasović ističe da se upravo iz tih razloga javlja njihov bunt, inat i ona odlika koja je usađena u sve njegove ženske likove, a to je želja za slobodom. U nekih se javlja kao posljedica promijenjene uloge žene u društvu, u nekih je izazvana željom za emancipacijom, a u nekih se izobličuje u želju za dominacijom. Njegove protagonistkinje ne žele biti pasivne sudionice života. Za njih ne postoje autoriteti. Jedini autoritet kojemu će se pokoriti jest sloboda.⁶²

Međutim, H. Sablić-Tomić otkriva da preko intime pisac ženu dovodi u subjektu poziciju u odnosu na širi socijalni i kulturalni kontekst. Slavonija je u njegovim pripovijetkama opisana kao pretežito ruralni prostor konzervativnoga, patrijarhalnoga svjetonazora u kojemu se opozicija muške i ženske subjektivnosti najčešće nije dovodila u

⁵⁹Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*,

1998., str. 44.

⁶⁰Prema: *ibid.*, str. 50.

⁶¹Prema: *ibid.*, str. 35.

⁶²Prema: *ibid.*, str. 53., 54.

pitanje. Kozarac tematski usmjerava na položaj i ulogu žene u obitelji, a preko nje i u širem socijalnom okruženju.⁶³

Nakon pregleda radova spomenutih znanstvenika koji su se u svojim istraživanjima bavili psihološkom, filozofskom i sociološkom karakterizacijom Kozarčevih ženskih likova, mogli smo uočiti da su aspekt tjelesnosti uglavnom zanemarili. Stoga u nastavku rada prikazujemo fizičku tjelesnost protagonistkinja iz ruralne sredine koje su utjelovljene u likovima Biser-Kate, Feme, Mande, Anke Karićeve, Tene, Ivke i Maruške. Također ćemo se osvrnuti i na ženske likove u gradskoj sredini poput Mire Kodolićeve i Jelene Vučetičke.

3.1. Fizičko tijelo

Fizičko tijelo ženskih likova Kozarac vješto iznosi tehnikom opisivanja. Tim postupkom vjerodostojno prikazuje čari vanjske ljepote. U takvom prikazu ženske tjelesnosti možemo prepoznati realističke, naturalističke i simbolističke elemente.

Započet ćemo od prvo spomenute pripovijetke *Biser-Kate* (1887.) i istoimenim ženskim likom. Sam epitet ispred imena djevojke, biser, govori kako se radi o nekome tko je dragocjen. Spomenutim činom pisac joj daje na važnosti koja je specifična za opis djevojke neizmjerne vrijednosti i ljepote.

*U šesnaestoj godini izraste ona kao preko noći uzor-ljepotom, sva ju okolica prozva Biser-Katom. Onakovih modrih vlažnih očiju, pod gustim trepavicama, koje su treptajući čezle za nečim, nije nitko u selu upamtio. Bila je srednjeg stasa, sitnih kostiju, ponešto dugoljasta, nježno zaobljena lica, prozirne jedrine, ispupčenih usana, s kojih je posmijeh bježao te plinuo poput talasa po donjem dijelu punana lica i vrata. Ako je iz tog raskošnog posmijeha i virila tek razvijajuća se strast i mlađahna obijest, to je opet iz sjajnog ravnog čela s glatko pričešljanom kosom sjalo djevičanstvo, djetinja nježnost i plemenitost značaja. Ta dva kontrasta na licu činila ju omamljujućom ljepotom.*⁶⁴ (*Biser-Kata*)

Ovakvom realističkom, premda i tipiziranom karakterizacijom opisa Katina lica,

⁶³Prema: Sablić-Tomić, H., *Ženski likovi s prijelaza stoljeća*, u: *Dani hvarskog kazališta*, 2001., str. 112., 113.

⁶⁴Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 47.

obilježja djevičanskoga, mladoga, krhkoga ženskog bića odaje njegov cilj prikazati ju najpoželjnijom djevojkom u selu.

*Tko god ju je vidio, divio se blijedomu mramornom licu, plahom modrom oku, dražesnom struku i sitnom hodu...*⁶⁵ (Biser-Kata)

Kontrast Biser-Kati druge su dvije djevojke iz istoga sela: Fema i Manda. Pri opisivanju Feme Kozarac se poigrava naturalističkim elementima. Možda se time služi upravo kako bi najavio nemoral i raskalašenost o kojem i sam pisac progovara kada spominje svoju ljubljenu Slavoniju. Možemo primijetiti tipsku karakterizaciju obilježjima fatalne žene. Usprkos tomu, ipak ne stvara vulgarne portrete.

*Fema je visoka, crnomanjasta, očiju punih žara i zamamljivosti. Tijelo pravilno, bujno razvijeno, odisalo putenim raskošjem i razuzdanošću. Cijela ta divno sagrađena slika imala u sebi nešto demonsko, graničeći sad na uzvišenost božanstva, sad na najnižu prostotu.*⁶⁶ (Biser-Kata)

Osim opisivanja lica Kozarac pri Mandinoj fizičkoj karakterizaciji ističe opis grudi. Takvim naglašavanjem nešto slobodnijeg opisa, ali i usporedbom s čednijim prikazom tijela Biser-Kate progovara o vlastitom mišljenju o takvim nemoralnim djevojkama.

*Manda je plavokosa, oniska, kao jabuka okrugla i rumena lica, i prepunih, širokih grudi. Debele joj usnice, uvijek prkosno namještene, u velikim joj očima vragometan pogled, uvijek nadignute glave, uvijek živahna...*⁶⁷ (Biser-Kata)

Kada autor progovara o Femi i Mandi, također potiče naše olfaktivno osjetilo u prikazanju negativnih odlika tih ženskih likova. Takav prikaz odiše simbolističkim elementima.

Obadvije su već u dvadeset četvrtoj godini i cvatu sad po drugi put. Lice im je fino, neopaljeno sunčanom žegom; ruke i bijele i mekane, pune prstenja; vidjelo se, da osim

⁶⁵Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 63.

⁶⁶Prema: *ibid.*, str. 57.

⁶⁷Prema: *ibid.*, str. 57.

*igle ničim drugim ne rade. Mirisale su po više vrsta pomasti. Oprava im nije obična seoska nego više kupovna, slikovita.*⁶⁸ (Biser-Kata)

Opisujući Femin i Mandin lik, Kozarac ističe završenost njihova tjelesnog razvoja. One su nekadašnje ljepotice pregažene vremenom zahvaljujući lošem načinu življenja. Takvom istrošenom ljepotom ne može se pohvaliti prije spomenuta Kata, a ni Tena jer je njihova ljepota progresivna. Međutim, hoće li i takva vrsta ljepote biti kobna za njih i hoće li sretno završiti, saznat ćemo u sljedećim poglavljima.

*Prije pet godina bila je ljepota prvog reda, no razbluda izbrisala vremenom nježne poteze mladenačke miline. Meke negda crte toga pravilnoga lica s lijepim obrvama ukočiše se; nije bilo na njima onih titrajućih nijansa, koje izražuju svaku misao i svako čuvstvo. Pod dojmom tuge nijesu ti potezi bili mekši, razblažujući, nego tvrdi, neskladniji; pod dojmom veselja bili opet neljubezni, oštri, rastrgani...*⁶⁹ (Biser-Kata)

Sljedeća pripadnica ljepšega spola koja odiše neizmjernom ljepotom je Tena iz jednako naslovljene pripovijetke objavljene 1894. godine. Pri opisu njezina fizičkog izgleda naslućujemo kako ispočetka nije u tolikoj mjeri odisala ljepotom. Kako je odmicalo vrijeme, tako je ona postajala sve ljepša. Tenina fizička tjelesnost odiše realističkim elementima koje Kozarac pomno izabire. Te su odlike realizma u znatnoj mjeri veće nego u fizičkom opisu Biser-Kate gdje je prisutna tipizacija. Pri Teninu opisivanju koristi simbole specifične za svoj rodni zavičaj (srp, poluzelene voćke itd.). Adela Milčinović tvrdi da je na široj podlozi Kozarac pokušao pokazati, kako može obična seljačka djevojka, kakve često susrećemo, postati – Tenom.⁷⁰

U šesnaestoj svojoj godini bila je uzrasla i tanka, kao da je iz vode iskočila, i činilo se, da će biti preveć visoka, pa su joj drugarice već počele prišivati kojekakva nelijepa imena. Lice joj je bilo ponešto mrklo, sa onom neizrazitom bojom, kadano se još nije moglo znati, hoće li biti blijeda crnka ili rumeno-bijela. Takova nerazvijena, nije se u prvi čas nikomu osobito sviđala; no tko ju je pomnije motrio, vidio je, da joj je lice pravilno, u svakom potezu, nos ravan i sitan, čelo slično srpu, istom se počelo u gornjoj polovici bjelasati, donji dio lica pružio se ponešto u duljinu i tek se počeo zaobljavati, ni jedna kost, ni jedna

⁶⁸Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 57.

⁶⁹Prema: *ibid.*, str. 57.

⁷⁰Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 115.

cрта nije mutila nježnog pravilnog sklada cijelog obličja. No lice bilo samo još mrtvo, bez oživljujućega daha; samo mrke sjajne oči kao da su prerano sazorele, poput mirisa u poluzelene voćke, te odavale, da će one pravilne crte, dok se izravnavaju, i ožive bojom prve mladosti, stvoriti ljepotu, kakovom priroda zna uresiti samo rijetke žene. Tko ju je vidio zažarenu od žege ili posla, taj je bez dugog razmišljanja rekao, da će biti ljepotica, a tko ju je opet zatekao ozeblu i pomodrelu, taj ju je sažalnim okom pogledao, kao da gleda bolesnicu. Nije bila od onih preranih ljepota, nego od onih, koje se pokasno razvijaju, ali tim savršenije.⁷¹ (Tena)

Ispočetka nesvjesna svoje ljepote Tena odiše duševnim mirom, pršti zaljubljenosti u mladoga češkog vojnika Beraneka, kojega je *ta bajna djevica, opčarala u prvi mah, i srce mu silno kucalo od radosti, jer je bio uvjeren, da je dražesna Tena nedužno djevojčce, nježna ružica, kojom će okititi on svoje puste čežnje.*⁷²

Ljubeći ga ona kao da je zaboravila na svoju osobu, ona nije ni opazila, da se je razvila u savršenu ljepotu, da je iz njenoga bića blistao čar proljetne prirode, da je cijelo njezino tijelo odisalo mirisnim bujnim životom.⁷³ (Tena)

Pri ovakvu opisu glavne protagonistkinje pisac upotrebljava niz motiva iz prirode što samo potvrđuje prethodno kazano, a to je da Kozarac prirodu vjerno koristi u svakom dijelu svojega štiva. Iz prethodnih citata možemo zaključiti kako mlada, naivna Tena u početku nije bila svjesna svojih kvaliteta, svojih fizičkih vrijednosti kojima može „kupiti“ svakoga muškarca kojeg poželi. Međutim, nestankom duševnog zadovoljstva, odlaskom mladoga vojnika dovedena je u niz situacija u kojima je drukčije doživljavala svoje fizičko tijelo.

Tena je u taj čas sjala u potpunom ženskom blistavilu: mladost i ljepota dosegla onu najvišu točku, koja s nigda više ne povraća.⁷⁴ (Tena)

Nemoguće bi bilo i pomisliti kako takva ljepota neće još dugo poživjeti. Međutim, ona će izbljedjeti ili još gore, zauvijek nestati. Pri Teninu opisu pisac se služi i naturalističkim elementima kako bi što slikovitije prikazao njezin posve drugačiji izgled lica,

⁷¹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 341.

⁷²Prema: *ibid.*, str. 344.

⁷³Prema: *ibid.*, str. 345.

⁷⁴Prema: *ibid.*, str. 353.

njezin „pad“ na koji nismo dosad navikli. U ovim pomalo degutantnim usporedbama njezina fizičkoga tijela progovara Kozarčevo pozivanje na moral.

Četvrti dan pokazao joj se na licu i čelu crljene, okrugle piknje. Peti dan već nije bilo dvojbe, da je dobila kozice.

To lijepo lice izrovat će kozice, izrovati na sve vijek! ⁷⁵ (Tena)

Kozarac u opoziciju osobite fizičke ljepote stavlja prikaz manje lijepe žene, Ivke, žene Joze Matijevića.

Kuća mu je dosta imućna, a žena Ivka prilično ružna, jer se je usprkos oženio, samo da pokaže Teni, da može i bez nje djevojku dobiti. ⁷⁶ (Tena)

Dosadašnjim smo prikazom iznijeli fizičke opise seoskih žena s ruralnoga područja. Nastavljamo sa ženama iz malograđanske sredine. Promotrit ćemo ima li zapravo razlike pri opisu fizičkoga tijela tih dvaju područja.

Pripovijetka *Oprava* (1899.) broji jedan ženski lik, Jelenu Vučetičku. U toj pripovijetci Kozarac formira psihološki profil ženskoga lika Jelene Vučetičke. Iznosi se naizgled banalna fabula na temu bračnog trokuta, ali ne s naglaskom na „zgodu“ i „događaju“ u šenoinskom smislu, nego na „studiji“ ljubomore.⁷⁷ Pisac je u svojoj psihološkoj studiji bio nešto škrtiji pri opisivanju vanjštine tijela, za razliku od velikoga broja opisa u *Teni*. Pri opisu Jelene Vučetičke također se poslužio realističkim elementima:

...on je požudno gledao u njezine sretne, blažene oči, koje ga devet godina nijesu takovom milinom gledale...⁷⁸ (Oprava)

...on je zaklopio oči i priljubio se uz njezino zažareno lice, a ona vatra njenih obraza uspavala ga kao čaroban napitak te on usnuo i snivao divan sanak.⁷⁹ (Oprava)

⁷⁵Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 366.

⁷⁶Prema: *ibid.*, str. 359.

⁷⁷Prema: Šicel, M., Kozarčeva „Oprava“ kao model predmodernističke proze, u: *Ogledi iz hrvatske književnosti*, 1990., str. 56.

⁷⁸Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 467.

⁷⁹Prema: *ibid.*, str. 468.

...nad svježim punim usnama...⁸⁰ (Oprava)

Glavna ženska protagonistkinja u pripovijetci *Mira Kodolićeva* (1895.) istoimeni je ženski lik. Realističkim opisom Mire Kozarac nagovještava lik poput Tene ili Biser-Kate, ali u nešto drukčijoj sredini i okolnostima.

*Bila je još posve mlada, u dvadeset i drugoj godini, pepeljaste duge kose, blijedomramornog lica, velikih smeđoplavkastih očiju, ustašca punanih, rujnih, no bez snažnijeg izraza. Bila je sitna i oniska; cio izraz lica bio je još tako djetinski nježan i nevin, mramorna bjelina još tako prozirna, da se je svakomu novomu znancu nehotice nadavalo, da je zove gospođicom, umjesto gospođom.*⁸¹ (Mira Kodolićeva)

Ovakvo čedno biće uspoređuje s njezinom suparnicom, udovicom, ljubavnicom njezina supruga. Kao što je razlikovao Katin fizički opis tijela od Femina i Mandina, slično postupa i ovdje.

*Mlada gospođa jedva se snašla, kada je vidjela bujnu ženu, raskošno obučenu, svu zapuhnutu omamnim mirisom.*⁸² (Mira Kodolićeva)

Na temelju opisa nema velike dvojbe kako su Mira i udovica gledane kao dva različita pojma ženske ljepote. Nasuprot mršavoj, krhkoj djevojci stoji raskošna, bujna žena koja odiše strastvenošću. Kozarac na sličan način karakterizira seoske negativke Femu i Mandu kao i gradsku udovicu, ljubavnicu. Približavajući čitatelju fizičke osobine raskalašenih i nemoralnih žena, koristi simbolističke elemente u kojima se osjeti uloga olfaktivnog osjetila. Udovica također opojno miriše. On tim postupkom želi predstaviti sve ono što iziskuje pretjerivanje, u fizičkom izgledu, mirisu i vanjskoj opravi. Upravo taj moralno-didaktički postupak pisac želi utkati i kroz vanjštinu. Možemo ustanoviti kako je u toj piščevoj namjeri prisutna hiperbolizacija.

Pri opisivanju Biser-Kate i Mire Kodolićeve najviše upotrebljava realističke elemente

⁸⁰Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 454.

⁸¹Prema: *ibid.*, str. 376., 377.

⁸²Prema: *ibid.*, str. 398.

kojima boji njihova lica i tjelesa, mada je karakterizacija Biser-Kate tipizirana. Osim realističkih, u Teni pronalazimo i naturalističke elemente pri opisu njezine promjene fizičkoga izgleda. Zanimljivo je kako autor ove tri protagonistkinje naziva biserima. Seoske raskalašene djevojke, Fema i Manda te gradska odvjetnikova ljubavnica odišu simbolističkim i naturalističkim opisima.

Na temelju prikaza fizičke tjelesnosti protagonistkinja Josip Kozarac nas upućuje na različitu psihološku i sociološku karakterizaciju. Pri samom opisu vanjskog izgleda prikazuje njihovu ulogu i položaj u prostoru društvenih normi.

3.2. Društveno tijelo⁸³

Kada govorimo o društvenom tijelu Kozarčevih ženskih likova, moramo se podsjetiti slike socijalnoga stanja Slavonije u tom vremenu. Važni su položaj i uloga seoske i gradske žene u takvim okolnostima te manifestacija njihove tjelesnosti u društvu.

Raspadanjem starih obrazaca socijalnog zajedništva, tj. zadruga u selo se primaju tzv. „strani elementi“: vojnici, trgovci, industrijalci, Česi, Francuzi, Englezi, Nijemci i sl. Sukob između *ja* i *drugoga*, a tako i individue i zajednice zasnovan je na tjelesnom kao fenomenu koji ugrožava poredak i zakonitost između zajednice. Tijelo se smatra izvorom problema i unutrašnjih sukoba. Tjelesno, nagonsko jest ono što predstavlja sukob.⁸⁴

Naime, u takvom gospodarski nepogodnom vremenu vlada patrijarhat. Muškarac kao jači spol želi dominirati nad podređenom, slabijom ženom. Međutim, ekonomska situacija mu to više ne dopušta. Kozarac konstatira da, vodeći se od prije poznatom konzervativnom parolom, muškarac više nije ni gospodar svoje zemlje, ni svoje žene. U takvim uvjetima gube autoritet nad svojim ženama koje novonastalu situaciju koriste da se domognu željene

⁸³Društveno tijelo kao pojam spominjale su teoretičarke Dubravka Crnojević-Carić (članak „Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca“ objavljen u *Zborniku radova Krležini dani*, 1996.) i Helena Sablić-Tomić (članak „Ženski likovi s prijelaza stoljeća“ objavljen u *Dani hvarskog kazališta*, 2001.).

⁸⁴Prema: Crnojević-Carić, D., Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca, u: *Zbornik radova Krležini dani*, 1996., str. 129.

slobode. Tim se postignućem unutar njihovih tijela javlja ono zatomljivano, opasno, *ono drugo*, nagonsko, čiju moć i snagu zajednica uporno pripitomljava.⁸⁵

Vodeći nas kroz seoski prikaz društva u pripovijetci *Biser-Kata*, *Krčelići ne će ljepote* (1888.) i *Tena*, kao glavni problem patrijarhalnog sustava uočavamo problem dogovorenih brakova. Dakle, u prvoj spomenutoj pripovijetci svojoj jedinici Kati, strogi otac, knez Adam namjenjuje Franju Meštovića za muža. Međutim, Kata se zaljubljuje u Luku Vitkovića i vješto se odupire braku.

*Knez Adam nije imao djevojačkog oka, da spazi tu nepristalost Franjinu pa da se zapita: Hoće li ga takova, kakav je, uzljubiti Kata? On je samo vidio bogatu Meštovićeovu kuću, gdje će mu jedinica imati svega u izobilju...*⁸⁶ (*Biser-Kata*)

Druga spomenuta crtica iz Slavonije reprezentativan je primjer patrijarhalnog sustava koji podrazumijeva dogovoreni brak. Krčelići su bili jedna od najbogatijih obitelji u selu. Unatoč tomu ponašali su se ropski. Novac nisu trošili na obrazovanje djece, već su ga štedljivo čuvali. Samim time su i sinovima tražili samo najbogatije djevojke.

*Ti Krčelići ženili uvijek najbogatije djevojke; nije se kod njih pitalo je li djevojka lijepa ili ružna, samo ako je imala dvije zdrave ruke i bila iz najbogatije kuće.*⁸⁷ (*Krčelići ne će ljepote*)

Mada su Tomo i Marko željeli lijepe djevojke, točnije djevojku Anku Karićevu, to je bilo posve nemoguće.

*Htjede ona dvojoj braći biti žena – al ne raduj se, ne ćeš u Krčelićeovu kuću, pa da si još takova ljepota.*⁸⁸ (*Krčelići ne će ljepote*)

U pripovijetci *Tena* Tenina majka je svojoj jedinici namijenila za muža Jozu Matijevića, ali se Tena tomu vješto oduprla, posebice nakon majčine smrti. Stoga, Joza za ženu uzima Ivku.

⁸⁵Prema: Crnojević-Carić, D., *Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca*, u: *Zbornik radova Krležini dani*, 1996., str. 130.

⁸⁶Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 49.

⁸⁷Prema: *ibid.*, str. 117.

⁸⁸Prema: *ibid.*, str. 25.

Smisao dogovorenih brakova zapravo je materijalna sigurnost. Pripovijetka *Krčelići ne će ljepote* izvrstan je primjer Kozarčeva prikaza očuvanja tradicije i neodustajanje od patrijarhalnih, uvriježenih zakona. U njoj je prikazan ljubavni sukob braće zbog lijepe djevojke koja je uz to siromašna. Bratsku svađu vješto iskorištava seoski trgovac, dok oni troše zajednički imetak na sredstva za dobitak glavne nagrade, Anke Karićeve. Njihov otac Mato postaje osjetljiviji na novac te ih prisiljava na odabir ružne, ali bogate djevojke. Pripovijetka *Biser-Kata* također odiše problematikom materijalne nestašice u nezahvalnom vremenu koje promatra knez Adam.

*Kako oženjeni ljudi, napustiv svoje žene, obilaze oko mladih djevojaka; kako se momci sastaju noću sa mladim ženama; kako matere vode rođene si kćeri u prvi mračak pod krov bogatih šumskih trgovaca i kako se pusta sirotinja preko noći zaodjene svilom.*⁸⁹
(*Biser--Kata*)

Iz ovoga je prikaza očigledno vidljiv nemoral, razbludnost i nepoštivanje onih najdragocjenijih vrijednosti. Knez Adam Šarić, koji je bio konzervativan u odgoju svoje jedinice, nije mogao niti zamisliti da će se takav rasplet „uvući“ i pod njegov krov. Kata je u tako strogom, patrijarhalnom okruženju odrastala poput svetice. Zaljubivši se u Luku Vlatkovića, seosku barabu, u njoj su se počela buditi dosad neiskazana čuvstva. Pod očevim tradicionalnim odgojem kao da je bila društveni autsajder. Poslije svoga prvog ljubavnog užitka *kao da sada tek osjeća, da je žena, da je udo ljudskoga roda, da i ona uživa prava toga društva.*⁹⁰

Socijalna propast uglavnom je rezultirala i moralnom propašću Kozarčevih ženskih likova. Takvu okosnicu radnje koristi i u *Teni*. Tenin otac Jerko Pavletić bio je zadružni svinjar. Međutim, nakon raspadanja zadruga ne snalazi se u novonastalim situacijama. Po prirodi je bio lijen, nemaran čovjek, ali dobar po naravi iako je znao popiti koju čašicu više. Dok je njegova žena, a Tenina majka bila živa, brinula se o obiteljskom gospodarenju više nego on. Ona se relativno snalazila u novim okolnostima i pokušavala opstati pridržavajući se starih, zadrugarskih životnih modela i načela. U ovakvom slučaju primjećujemo Kozarčevo odstupanje od patrijarhalnih normi. Dakle, glava obitelji Pavletić nije otac, već Tenina majka.

⁸⁹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 47.

⁹⁰Prema: *ibid.*, str. 53.

Da mu nije bilo žene, po njemu bi kuća ostala bez ruha i kruha; žena mu je bila od onih rijetkih žena, koja je i kruh mijesila i konje napajala i za kućnu krajcaru se brinula.⁹¹
(Tena)

Nakon smrti Tenine majke, otac, a i sama Tena ostaju bez vodeće, čvrste ruke. Upravo takva situacija vodi Tenu u borbu za boljim, lagodnijim životom, kako bi prehranila sebe i svoga lijenog oca. Samim time Kozarac Jerka prikazuje kao pasivnog hedonista. Osim znanja svoga starog posla, prekomjernog uživanja u piću i hrani ništa drugo nije znao. Čak nije bio sposoban preuzeti odgovornost za svoje dijete. Labilnošću svoga karaktera ne odaje primjer brižnoga oca koji će skrbiti o Teni, već nemarna čak do te mjere da ju „prodaje“. Tim činom izrabljuje Tenino tijelo da bi mogao preživjeti.

I cio dan joj je prigovarao, što ne ide k Leonu, i cio dan joj je govorio, kako se ne će morati brinuti ni za marame ni za cipele, samo ako ode tamo k njemu.

I ona je otišla. On, otac, sam ju je odveo tamo.⁹² (Tena)

Kriza koja je vladala u selu, stavljanje na dražbu vlastita zemljišta sa šljivikom, Tenu nije puno doticalo. U njoj se samo pobuđuje bunt kojim želi dokazati ocu da on mora biti glava kuće, a ne ona.

Niti je otac mario za nju, niti ona za oca; otac ju je gledao, kao da će joj reći: Ja sam tebe othranio, sada hrani ti mene; a ona mu pogledom odvarila: Ti si muška glava, ti se brini.⁹³ (Tena)

Ovakve izmijenjene uloge u društvu, muškarca i žene nisu bile specifične za *Biser--Katu*. Već spomenuti knez bio je glava kuće kojemu su se žena i kći morali pokoravati.

Samo mati joj je jadikovala. Bila je to slabašna, prije reda ostarjela žena, koja je pod kneževom strogošću skoro posve izgubila svoju volju, pokoravajući se u svem svomu mužu.⁹⁴ (Biser-Kata)

Međutim, navedeni režim nije ju riješio tereta da drži sva četiri zida kuće na svojim

⁹¹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 342.

⁹²Prema: *ibid.*, str. 348.

⁹³Prema: *ibid.*, str. 358.

⁹⁴Prema: *ibid.*, str. 47.

leđima. Takav odnos prema ženi i kćeri nije bio nimalo ugodan ni za jednu od njih. Navikao je na vojnički posluš i ne bi podnosio kad bi mu se netko suprotstavljao. Za razliku od žene, koja je podnosila teret takvoga suživota, Kata ipak nije. Ona se suprotstavlja svojem ocu kad mu priznaje osjećaje prema Luki.

Zar sam ja tebe za Luku othranio; zar sam te zato čuvao kao oko u glavi, da te dadem onomu pustahiji? Neka on sebi traži sliku i priliku, ti nijesi za njega niti ćeš ikada njegova biti! Pamti, što ti tvoj otac kaže: Nikada!

Kati sinuše suza u očima, ne s bojazni i smalaksanju duše, već što je tu uvredu, taj prezir čula iz očevih usta. Duša joj se osovila, donja usna drhtala od prigušene boli, kao da će reći: dotle si ti moj otac, moj gospodar – ali dalje ne!⁹⁵ (Biser-Kata)

Poput očevog htijenja za gospodarenjem Katom, možemo zamijetiti kako je i Luka, njezin voljeni bio kadar za isto. Kada je pokleknula za njim, kada je pala u njegovo čvrsto naručje, Luka je dominirao nad njezinim krhkim i nježnim, zaljubljenim otkucajima srca.

Njega nije opajalo isto blaženo čuvstvo kao nju; oćutjev se gospodarom ohladi. Navikao samo razuzdana usta ljubiti, nije razumio one sreće, onih drhtaja Katina srca, one djetinje odanosti. Njegova duša nije klikkala hvalospjeve ljubavi, njegovu srcu jedino je godila putena naslada, pobjeda nad ženskom slabosti. Tom hladnoćom prikazao se on njoj tim uzvišeniji, a ona naspram njemu neznatnija, skrušenija...⁹⁶ (Biser-Kata)

Sličnim tipom gospodarenja, uživanja i ponižavanja ženskoga tijela, ali i uma poveo se Leon. Iskoristivši socijalnu neimaštinu Tene i njezina oca, uvlači Tenu u svoje raskošne odaje. Kao posjednik bogatstva i moći mogao je i nju posjedovati što je bilo presudno da takva ljepotica padne u njegov zagrljaj. Leon postaje kupac njezina tijela i demoralizator sela.⁹⁷ Teninu tjelesnost upropaštava strani kapitalist koji u zamjenu nudi preživljavanje u surovom socijalnom okruženju. Nakon njegova odlaska, potrošivši sve materijalne blagodati koje joj je ostavio, ponovna neimaština tjera je ka daljnjem zavođenju, oženjenih muškaraca, Joze i ciganina Đorđa.

Opisom ženskoga lika poput Tene i njoj sličnih pisac ostaje pri dvojbi postoje

⁹⁵Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 65.

⁹⁶Prema: *ibid.*, str. 53.

⁹⁷Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 21.

li zapravo granice u čovjeku i dokud one sežu. Lik utjelovljen ženom problematizira i njezinu tjelesnost, a tjelesnost vuče ka nagonskom. To zapravo izaziva sukob i unutarnje ženine dvojbe. Julia Kristeva tvrdi da prostor odbačenika nije jedan homogen, obuhvatan, već je djeljiv, savitljiv, katastrofičan.⁹⁸ Granice njihova svijeta postaju pomične. Neprestano se dovodi u pitanje njihova čvrstoća. Tako probuđenim ženama granice više nisu zakonom, kako one unutarnje (psihološke), tako ni granice prostora u kojem žive (sociološke).⁹⁹ Možemo uvidjeti kako i Tena traži nove prostore unutar sebe te probija i granični prostor sela kojim je određena.¹⁰⁰ Prepuštena takvim okolnostima, nalazi privlačnost u dodirivanjima s onima koji izvorno ne pripadaju seoskoj zajednici. Prepušta se inače prigušenoj težnji ka drugome, ka onome što je isto toliko zabranjeno, koliko i željeno, zazorno. Podaje se onima koji izlaze iz njezina prostornog kruga, ljudima pristiglim iz drugih krajeva. Žensko, strano i orijentalno, dakle, pojavljuje se s druge strane zrcala kao ono drugo, kao odstupanje od norme, ono nešto izvan vidokruga racionalnosti.¹⁰¹

Osim što je Tenu otac prodao u zamjenu za siguran i lagodan život, sličan odnos primjećujemo i u pripovijetci *Krčelići ne će ljepote* gdje majka prodaje kćer. Međutim, ona je nešto sretnije prošla jer joj je majka osigurala vjenčanje za ionako voljenoga muškarca. Naime, Anka Karićeva, lijepa, ali siromašna djevojka imala je zaručnika Stanka Matijevića. Zbog nedostatka novca nisu se mogli vjenčati. Ankina majka, iskoristivši ljepotu svoje kćeri koja je zavela sinove bogatih Krčelića, nagodila se s njihovim ocem Matom koji joj je osigurao novac za udaju. Tim je postupkom odriješio sramote svoje sinove kako se ne bi vjenčali za siromašnu i lijepu djevojku.

I kao trgovci, kad se uzmu dogovarati o nečistu poslu, takovim pridušenim glasom uze Mato šaptati i predlagati Ankinoj materi. Na njenu licu čitalo se isprvice začuđenje, koje je sve pomalo prelazilo u zadovoljstvo, te je naposljetku samo kimala glavom i odobravalu Mati.¹⁰² (Krčelići ne će ljepote)

⁹⁸Prema: Kristeva, J., *Moći užasa, Ogled o zazornosti*, 1989., str. 17., cit. u: Crnojević-Carić, D., *Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca*, u: *Zbornik radova Krležini dani*, 1996., str.

17.

⁹⁹Prema: Crnojević-Carić, D., *Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i*

¹⁰⁰Prema: *ibid.*, str. 132.

¹⁰¹Prema: *ibid.*, str., 132.

¹⁰²Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 126.

Opisujući malograđansku sredinu u pripovijetci *Mira Kodolićeva*, Kozarac prikazuje sliku novoga društva koje je na znatno višoj razini. Međutim, predstavlja iste društvene položaje i uloge žena kao u seoskoj sredini. Odvjetnik Kodolić je četrnaest godina stariji od svoje mlade supruge Mire. Kao odvjetnik vrlo je tražen. Slovio je za radoholičara, ali je također volio i uživati. Takvom se geslu morala ropski pokoravati sva njegova okolica, pa i sama Mira. Stoga, u njezinoj ulozi također vidimo patrijarhalnu mučenicu, poput Kate i Tene.

Ona se za te četiri godine braka posve uživjela u njegovu narav; ono što je on znao, znala je i ona; ono, što je njemu bilo lijepo i dobro, bilo je i njoj; ona se posve izgubila pod pritiskom njegovih nazora i čuvstava, baš kao što slabije stablo gine pod sjenom i granjem susjednoga jačega stabla. U dav se mlada, nije ni dospjela, da joj se značaj uopće razvije i izrazi, a ušav pod njegov krov, u njegove ruke onako meka i nježna, postala je ubrzo vjeran otisak njegove volje.¹⁰³ (Mira Kodolićeva)

U istoimenoj pripovijetci Kozarac daje naglasak na nepoštivanju društvenog zakona. Naime, ona je zgriješila i prevarila muža s mladim Vukovićem.

Ona je morala pogrešku, koju je počinila s besplodnim Kodolićevim brakom, ispraviti, ne pitajući, je li to pravedno, da li to odgovara duhu zakona, koji je kultura čovječanstvu nametnula.¹⁰⁴ (Mira Kodolićeva)

O toj temi razmišlja i Adela Milčinović kada tvrdi da je Kozarac u Miri Kodolićevoj postavio pitanje je li veće pravo onoga muškarca na ženu, koji je s njom svezan zakonom, što ga stvoriše ljudi – brakom ili je veće pravo onoga koji joj je otvorio novi jedan svijet, koji ju je, može se kazati, priveo k svijesti i učinio ju potpunim čovjekom¹⁰⁵ i to upravo putem tjelesnih iskustava. Njegova Mira Kodolićeva kida okove građanskog braka, ostavlja svojeg muža, egoističnog malograđanina, i polazi za plemića Vukovića.¹⁰⁶

Osim takve problematike on brine i o djelovanju kulture na javni i privatni život u

¹⁰³Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 380.

¹⁰⁴Prema: *ibid.*, str. 402.

¹⁰⁵Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 199.

¹⁰⁶Prema: Štampar, E., *Predgovor*, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 30.

kojem je žena. Tako Mira teži ka kozmopolitizmu pričajući njemačkim jezikom, a pritom ugnjetavajući svoj, materinski jezik.¹⁰⁷

Poznata je podjela na mitske tipove: arhetip žene, majke, udovice, arhetip ljubavnice, te individualni tip.¹⁰⁸ Kada govori o ulozi Ivke i Tene, Kozarac stavlja u binarnu opoziciju žene majke i žene ljubavnice. Tena se ne miri s uobičajenom ulogom u društvu niti pristaje na brak. Lako se predaje tjelesnim užicima bez obzira na društvene norme jer brak za nju predstavlja okove i potlačenost. Tu je zamjetan Kozarčev odmak od socijalnih, ali i moralnih zakona koji su ujedno dio i patrijarhalnog zakona.¹⁰⁹ Njegove protagonistkinje predstavljaju vlastitu razliku u odnosu na kontekst i ostvaraju prednost nad egzistencijalnom zajednicom.¹¹⁰ Tim postupcima one iz pasivne prelaze u aktivnu, subjektnu poziciju, a binarna opozicija muško-ženskih odnosa ne zadržava se više samo na razini međusobne nadređenosti/podređenosti.¹¹¹

Dubravka Crnojević-Carić tvrdi da ženama ljubavnicama pripada izuzetnost, i tjelesna i duhovna, te da su to jake i uzbudljive žene uglavnom antiheroji, egzistencijalni autsajderi.¹¹² Mira Kodolićeva također je malograđanski oblik putene Tene.¹¹³ Nasuprot njima, žene-majke su „žene koje su zatomile tjelesno za volju socijalnog, obiteljskog života; žene koje su svjesno odlučile biti žrtvom“.¹¹⁴ Vlastite želje im se ne realiziraju i takav pasivan položaj i poziciju u kojem je žena najčešće objekt pripadajućeg prostora, odraz je patrijarhalnoga stanja društva krajem devetnaestoga stoljeća.¹¹⁵ One su „čuvarice domaćega ognjišta, moralno i duhovno određene jakim kršćanskim svjetonazorom“. Takve žene „svjesno preuzimaju uloge koje su im tradicijski uvjetovane“.¹¹⁶ Takav primjer ženskoga tipa Kozarac utjelovljuje u Katinoj majci i Ivki. Iscrpljivale su se u kućanskim i majčinskim poslovima, dok su sve želje, razmišljanja, postupci ostali na razini pasivna pristajanja na

¹⁰⁷ Prema: Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 199., 200.

¹⁰⁸ Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskog kazališta*, 2001., str. 115.

¹⁰⁹ Prema: Crnojević-Carić, D., Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i

¹¹⁰ Prema: *ibid.*, str. 113.

¹¹¹ Prema: *ibid.*, str. 113.

¹¹² Prema: *ibid.*, str. 131.

¹¹³ Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskog kazališta*, 2001., str. 116.

¹¹⁴ Prema: *ibid.*, str. 115.

¹¹⁵ Prema: *ibid.*, str. 115., 116.

¹¹⁶ Prema: *ibid.*, str. 115.

društvenu normu. Uloga i mjesto žene u kući i društvu naglašena je i moralno--didaktičkom poantom u skladu s tradicionalnim kršćanskim svjetonazorom.¹¹⁷

Individualnom tipu žene namijenjena je uloga Jelene Vučetičke iz psihološke studije *Oprava*. Individualni tip žene ukazuje na likove koji su nakon prepoznatoga vlastitog tjelesnog *drugoga* krenule i u realizaciju sebe kao duhovno *drugog*. Ono ih obilježava kao pojedince čija izražena suptilnost ne odustaje od potrebe za punom spoznajom koja relativizira mogućnost prebivanja smisla jedino u socijalnom prostoru. Individualne tipove promatramo kao one koji samostalno odlučuju o svojoj egzistenciji bez obzira na vladajuće društvene norme. Međutim, društvo na takve pojedince gleda kao na socijalne autsajdere, izopćenike. H. Sablić-Tomić zaključuje kako Jelena Vučetička ispred afirmacije društva stavlja vlastitu sreću. Njezine osobine i njezina surova iskrenost zapravo je predodžba koja se javlja u opoziciji s društvom.¹¹⁸

*Iskrenost bila je glavna značajka njene duše, i to ne samo naprama njemu, mužu svojemu, nego i naprama ostalomu svijetu. S te svoje iskrenosti nije bila baš svuda obljubljena, a u mnogomu društvu bila je ona pravi enfant terrible – nikoga nije poštedjela istinom. Radi te njezine iskrenosti dolazio je on više puta u koliziju sa društvom, koje nije moglo podnijeti njene duhovite kritike.*¹¹⁹ (*Oprava*)

S obzirom na ovakvu vrstu podjele ženskih tipova možemo zaključiti da je svaka od njih nosila određenu društvenu odgovornost u patrijarhalnom sustavu koji opisuje Josip Kozarac. Glavna uloga žene kao ljubavnice i žene individualnog tipa napuštanje je društvenih normi. Nasuprot tomu, tip žene-majke bio je predodređen za obiteljski suživot. Žene--ljubavnice, poput Tene, Feme, Mande i Mire nisu podnosile teret što im je namijenila socijalna okolina. Ipak, želja za slobodom i izlaz iz patrijarhalnih okvira odražava se na njihovu tjelesnost i duhovnost. Prodaja ženskoga tijela jedan je od glavnih aspekata društvenog tijela Kozarčevih protagonistkinja koji smo najviše primijetili u pripovijetci *Tena*. Također je važno naglasiti pojam dogovorenih brakova u pripovijetci *Krčelići ne će ljepote*. Kozarac želi naglasiti važnost patrijarhalnog sustava na području seoske sredine. Međutim, društvene uloge ženskih tijela na malograđanskom području također nisu odmicala od

¹¹⁷Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskog kazališta*, 200., str. 112.

¹¹⁸Prema: *ibid.*, str. 117., 118.

¹¹⁹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 454.

uvriježenih tradicionalnih zakona. Glavni motiv koji je bio prisutan u ženskim likovima iz obje sredine bila je želja za slobodom.

3.3 Tjelesnost i psihologija likova

Kozarac se vješto snalazi iz svoje muške perspektive u nastojanjima da što vjerodostojnije iznese ženu u svojim tjelesnim nagonima, duhovnim stanjima, potlačenošću surova patrijarhata, loših „stranih“ utjecaja koji vrše „pritisak“ na žensko tijelo. Termine *tjelesnost* i *psihologija* objašnjavamo korelacijom unutarnjeg stanja duha i tjelesnoga, točnije uma i tijela. Bitno je naglasiti kako se odnos ženske psihologije znatno razlikovao od muškarčeve. Samim time su i na aspekt tjelesnosti (tjelesni odnos) gledali iz drukčijih perspektiva. Iz muškarčeve perspektive važno je samo tjelesno, nagonsko, dok Kozarčeve protagonistkinje teže istinskim osjećajima.

Prateći razvoj njihovih misli i osjećaja, Kozarac daje vrlo zanimljiv osvrt na psihologiju ženskih likova koja se odražava na njihovu tjelesnost. Naglašava razliku između muških i ženskih čuvstava. Primjerice, u *Biser-Kati* Luka gaji površinske osjećaje prema Kati, a ona u njemu vidi budućega muža.

*Njena ljubav bila je prva, puna vatre i čara, gledajući u njemu najljepši i najsavršeniji stvor na svijetu, ne znajući ni sama, s čega ga obožava... Čuvstvo, koje je njega uz nju vezalo, nije bilo ljubav, nego naslada, sigurnost, kojom si je u duši ugađao, da je taj biser, ta ljepota, za kojom toliki čeznu, samo njegova, ničija više.*¹²⁰ (*Biser-Kata*)

Iz ovoga je primjera jasno vidljiva Lukina glad, koja se poput zvijeri želi nauživati svojega plijena. Kozarac posebice ističe da se razlike između muške i ženske psihologije naročito odražavaju u njihovu tjelesnom odnosu. Tome pridaje veliku pozornost te ističe važnost posjedovanja tijela. Sličan primjer prepoznamo i u *Teni* kada Leon želi posjedovati

¹²⁰Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 55.

svoju lijepu Tenu. Ona mu je pokazala *golotinju tijela i duše svoje*.¹²¹ S obzirom na to da je u njoj uživao i tjelesno i duhovno:

*On nije ni za to puno mario, da li ona njega ljubi ili ne; to je njemu bila deveta, gdje je znao, da ju po volji može milovati.*¹²² (Tena)

Tena je također prema Leonu ostala ravnodušna u smislu dubljih osjećaja. Za vrijeme pokazivanja svojega doma odlučio ju je ispitati jer je sumnjao da joj se više sviđa raskoš:

*No, kako ti se sviđa? – upita ju on, siguran, da je već predobljena. – Dobro, bolje nego ti.*¹²³ (Tena)

Ona, posve izgubljena, rastresena nakon Beranekova odlaska više niti ne zna što znači voljeti, biti voljen, što je uistinu prava ljubav. Gubeći svoj duševni kompas, završava u vrtlogu nemorala. Stoga, ni ne čudi kada kaže:

*Jednomu samo čovjeku pripadati, gdje joj se toliki nude, činilo joj se nepravedno.*¹²⁴ (Tena)

Takva posve drukčija perspektiva njezinih čuvstava za nju bila je prirodija od onih prijašnjih, kada je jednoga čovjeka ljubila. Time se stavlja u negativnu poziciju ljepota njezina tijela koja sada može biti, kako kaže Adela Milčinović, svačija i ničija.¹²⁵ Bila je zaljubljena u vlastito tijelo, u samu sebe.

*I promatrajući tako svoje bujno tijelo, bila je posve zadovoljna i sretna, i sada je istom pojmila, zašto se momci za njom požudno ogledavaju, zašto je Leon toliko puta upiljio svoje oči u njezine čari, zašto je griskao i cjelivao njezin jedri vrat pohlepno i strastveno.*¹²⁶ (Tena)

¹²¹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 352.

¹²²Prema: *ibid.*, str. 352.

¹²³Prema: *ibid.*, str. 349.

¹²⁴Prema: *ibid.*, str. 352.

¹²⁵Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 136.

¹²⁶Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 359.

Nakon Leonova odlaska čari njezina tijela uživat će oženjeni Joza i Đorđe. Time ponovno svoju tjelesnost rabi kao oružje protiv bijede. Međutim, oni u njoj i vide samo taj njezin oklop, tijelo.

On ne bi žalio za njom, nego za onim, što je na njoj lijepo – a za čim da ona žali, ona koja bolje razumije Đorđevu neobuzdanu vatru, Jozine prostačke riječi negoli Leonovo obožavanje „lijepoga“ na njenu tijelu? To čuvstvo „lijepoga“ naleti katkad i u njojzi u dušu, ali njezina duša već je bila podivljali busen cvijeta, iz kojeg je više trnova negoli cvjetića isključalo. Pa i koja joj korist da čuva to divno tijelo? ¹²⁷ (Tena)

Ovakav prikaz nemoralne i bezidejne Tene pisac pronalazi u uzroku smrti njezine majke koja je za života skrbrila o njoj. Majčina smrt za nju predstavlja slobodu, a sloboda put ka nemoralnom i nečasnom životu.

Tena nije puno plakala za njom, jedno već zato, jer nije bila plačljive naravi, a drugo, jer joj je sada bilo u srcu kao čilom konju, koji se oteo i odletio na prostrane njive i poljane u zlatnu slobodu... ¹²⁸ (Tena)

Pasivni Tenin otac nije imao nikakva utjecaja na njezin odgoj. Bez očeva autoriteta ostala je prepuštena samoj sebi i krenula k vlastitom pravcu slobode. Na slobodu se odazvala i Kata, ali samo u svojim razmišljanjima o svakodnevicu koja je postala poražavajuća, puna boli.

Zar sve mora imati svoje zapreke? Život – svoju smrt, dan – svoju noć, ljeto – svoju zimu? Čemu to trvenje, to ubijanje, to stajanje naput? Mora li to tako biti? ¹²⁹ (Biser-Kata)

Sebično čuvanje vlastite slobode progovara iz prikaza ženskoga lika, Feme. Svoju svetinju – neovisnost ni pod kojim uvjetom ne želi napustiti pa čak kada u pitanje dovodi bračni suživot.

...ako on bude mirovao, mirovat ću i ja, neće mi barem ni žao biti. Pođe li on kao do sada, neće ni meni moći zabraniti. Luka je sam s materom, bit ću gazdarica u svojoj kući, nit će

¹²⁷Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 359.

¹²⁸Prema: *ibid.*, str. 343.

¹²⁹Prema: *ibid.*, str. 59.

*mi tko zapovijedati, niti ću koga slušati, ne ću ni znati da sam udata. Da nema Luke, ja ne znam, za koga bih drugog mogla poći. Stisne mi se oko srca, kad pomislim, da bi moglo nestati sadanje slobode...*¹³⁰ (Biser-Kata)

Oda slobodi koja je žarko ispjevana u slavonskom selu, ne oglašuje se ni u malograđanskoj sredini. Mira Kodolićeva, nasuprot svojih prethodnica, Feme i Tene ne izražava čežnju za razbludnom, tjelesnom slobodom, već onom duševnom, ljubavnom.

*To neopredjeljivo, polutamno čuvstvo dovelo ju je na misao, da ima još neka sreća, neka slast na svijetu, koja je njojzi doduše nepoznata, ali njena duša kao da ju izdaleka sluti.*¹³¹ (Mira Kodolićeva)

U Miri se budi čar novoga čuvstva, slast prve ljubavi koju sada i ona može osjetiti. Osjeća se kao da i njezina duša može imati prava na to, a sve to zahvaljujući mladom Eugenu Vukoviću. Ispočetka, dok ju je promatrao, vidio je prekrasnu ženu koja kako kaže:

*...pravo rekoć nije znala, zašto živi, koja nije imala pojma o kakovom idealu, o kakovom zanosu.. Koliko bi ljepša bila ona mlada žena, da se neka ideja, slična ljepoti njenog tijela, provlači njezinim mislima i govorom; ideja, koja bi njezinu tjelesnu ljepotu još deset puta čarobnijom prikazala.*¹³² (Mira Kodolićeva)

U ovom primjeru da se naslutiti u kakvom je stanju bio Mirin duh, odnosno um. Predstavljala se kao dobra, naivna, djeva vjerna svome mužu. U njoj nije bio prisutan ideal življenja u duhu slobode nego potlačenosti. Njezina pisma i snažni osjećaji upućeni pl. Vukoviću metaforički su prikaz puta i želje za izlaskom iz „zlatnoga kaveza“, želje za slobodom.

Kao i u ruralnoj sredini razlikovanje muške i ženske psihologije u tjelesnom odnosu Kozarac je istaknuo i u malograđanskom okruženju. Važnost posjedovanja tijela nazire se i u pripovijetci *Mira Kodolićeva*. Naime odnos Kodolića naspram njegove žene bio je znatno

¹³⁰Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 59.

¹³¹Prema: *ibid.*, str. 391.

¹³²Prema: *ibid.*, str. 378.

superiorniji. Oženivši četrnaest godina mlađu ženu, nakon dvije godine bračnog suživota, stari se Kodolić brzo zasitio njezine ljepote i mladosti.

*Dvije godine ljubio ju on svom snagom bračne ljubavi, no nakon toga vremena počela njegova ljubav jenjati; nekakva sitost obuzela mu cijelo biće...*¹³³ (Mira Kodolićeva)

*Kodolić, zasitiv se slasti, koje mu je dosada bračni život pružao...*¹³⁴ (Mira Kodolićeva)

Nakon Mirina tjelesnog odnosa s mladim Vukovićem, također možemo uvidjeti razliku između njegova i njezina pogleda na sam čin.

*I još kojekakove misli vrvjele Vukovićevom glavom, ali ni jedna ga nije mogla posve umiriti; kraj sve gvozdene logike prirodne, ipak još nešto ima u čovjeku, što se toj logici izmiče kao živa prstima – a to nešto zapovijedalo je Vukoviću: Svršeno je, dotle i nikud dalje!*¹³⁵ (Mira Kodolićeva)

Prikazom koncepta tjelesnosti iz aspekta psihologije ženskih likova nameće nam se pitanje je li za njih osobna sloboda bila jedini izlaz iz patrijarhalnih okvira te koliko je ona bila presudna za promjenu surove svakodnevice koja je za njih poražavajuća. Sloboda se na određene protagonistkinje negativno odrazila, posebice na njihovu tjelesnost. Primjerice, u Teni se budi bludnost i razvratnost do te mjere da dijeli postelju i s oženjenim muškarcima te boravi u njihovim domovima. Međutim, takvo Tenino shvaćanje slobode je posljedica njezina iskustva, odrastanja bez majke i život s ocem koji je zapašta. Sloboda ženskoga tijela za Kozarca predstavlja neovisnost koja prouzrokuje manjak društvene odgovornosti. U takvom shvaćanju slobode pisac se odmiče od stereotipa nametnutih od patrijarhalne zajednice. Fema čak želi samostalnost i slobodu u braku koji je sinonim za život u simbiozi. Katina majka želi osloboditi svoju kćer potlačenoga partnerskog života. Kata pak žarko želi slobodu, ali od oca kako bi se prepustila ljubavnoj sreći. Slično postupa i Mira Kodolićeva koja napušta muža i kida okove građanskoga braka. Međutim, to je nešto drukčije poimanje neovisnosti od one Femine jer protagonistkinja u malograđanskoj sredini želi biti ponovno ujedinjena, ali u ljubavi s muškarcem koji je od nje načinio ženu u pravom smislu te riječi.

¹³³Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 379.

¹³⁴Prema: *ibid.*, str. 392.

¹³⁵Prema: *ibid.*, str. 402.

U pripovijetci *Oprava* kotarski sudac Vučetić, izmučen strašnom sumnjom, počinje analizirati svoj bračni život da bi tako našao novi dokaz ili protudokaz onomu što je već smatrao neoborivim. Pratimo potragu za rješenjem zagonetke, koja ne muči samo junaka, nego i čitatelja uvučena u priču, koji već ima donekle složen mozaik, a zanima ga kako će to podnijeti junak. Sumnja, koja se pretvara u saznanje, gradi raspoloženje likova, Vučetića, ali i njegove žene.¹³⁶

Vučetić je vrlo dobro poznavao svoju ženu. Jelena, suviše otvorena i iskrena, nikad mu ne bi lagala. Samim time bio bi osuđen saznati da Dušan nije njegov sin. Upravo mu je takva spoznaja izjedala dušu.

On bi najvolio, da mu ona u taj čas pade na grudi, da zarida skupa s njim, pa da slaže, da mu kaže: „Nije istina ono, što si izmislio, nikada ja tebe nijesam prevarila!“ On bi ju za tu laž kao pomaman grlio i ljubio, on bi ju obožavao; premda bi znao, da laže, on bi joj ipak vjerovao.

No ta časovita slabost brzo iščezla, jer je on dobro znao, da ona nigda laži izreći ne će, da ga ne će ni začas lažnom nadom opojiti.¹³⁷ (Oprava)

Jelena Vučetićka je zapravo modernistički tip svjesne žene spremne preuzeti odgovornost za posljedice vlastitih frustracija i postupaka.¹³⁸ Ističemo da se ona, kao psihološki autsajder, realizira u dubinskoj motivaciji koja im osigurava egzistenciju u prostoru koji ih ne zadovoljava u potpunosti. Količina patnje i dubina boli kulminiraju u završnoj slici *Oprave* u kojoj Jelena shvaća da joj opravu nije poslao ON:¹³⁹

Umjesto da se digla, klonula ona iznovice na postelju; čas prvo razdragano i zažareno lice problijedilo u jedan mah, a oči zadrhtale kao srni, kada se iznenada stvori pred lovcem.¹⁴⁰ (Oprava)

Ona duhovno ne prihvaća prostor koji ju određuje i ne želi prihvatiti poziciju samo

¹³⁶Prema: Matanović, J., Čitanje Kozarčeve „Oprave“, u: *Prvo lice jednine*, 1997., str. 108.

¹³⁷Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 359.

¹³⁸Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskog kazališta*, 2001., str. 119.

¹³⁹Prema: *ibid.*, str. 119.

¹⁴⁰Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 348.

njegova pasivnog konzumenta. Jelena je način opstanka u bračnoj zajednici realizirala samo sjećanjem na Njega ostvarenim psihološkim nizom narativnog teksta. Takvim psihološkim strukturiranjem naglašeno je njezino duhovno autsajderstvo.¹⁴¹ Osim što je Kozarac promatrao Vučetičku kao društvenog i duhovnog autsajdera, izopćenika, njezinim ženskim likom htio je naglasiti iskorak iz posjedovanja tijela.

Ono što je svojstveno ovim ženskim tijelima zapravo je egzistencijalna napetost koja izlazi iz osviještenosti onoga tjelesnog. Osjetilno uzbuđenje, naime, izaziva podvojenost unutar „jastva“.¹⁴² Kada (se) tražim, gubim ili uživam, onda je „ja“ heterogeno.¹⁴³ Vrtoglavica koja se javlja kod te dvosmislenosti, prisutne u ženskim likovima, ono je što Julia Kristeva naziva zazornim. Zazornost je pak mješavina rasuđivanja i afekta, osuđivanja i srdačnosti. No, jedino kroz ugodu zazorno postoji kao takvo. Ne želimo ga, ali u njemu uživamo.¹⁴⁴

Ženska tijela kao da se u jednom trenutku tome odupiru, kao da se moralno pravdaju zašto to zapravo čine. No, one ipak sudjeluju u nečem takvom. Tako, primjerice Tena na čin svoje nevjere prema Leonu, skočivši u zagrljaj Đorđu, gleda s pozitivnog aspekta umanjujući svoju krivnju. Ona to promatra iz perspektive neukrotivih prirodnih sila koje su se jednostavno morale dogoditi.

Njoj je to bilo, kao da je usred sunčanoga dana natrkala plaha kiša, te ona pokisla, dok je samo preko puta prešla. Pa zar da je ona kriva, što se je baš u taj čas desila na otvorenom polju, kada je dažd najjače zapljuštao; zar da ona može daždu zapovijedati?!... „Falila – falila; ni prvi ni zadnji put!“... Tako je ona umovala.¹⁴⁵ (Tena)

Kada Josip Kozarac prikazuje tjelesnost i psihologiju pojedinih ženskih likova u ruralnoj sredini, posebice u pripovijetci *Tena* i *Biser-Kata*, ističe važnost posjedovanja tijela. Leon, Đorđe i Joza „osvajaju“ Tenino tijelo, a Luka Biser-Katino. Nakon što zadovolje svoje

¹⁴¹Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskog kazališta*, 2001., str. 120.

¹⁴²Prema: Crnojević-Carić, D., Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca, u: *Zbornik radova Krležini dani*, 1996., str. 129.

„Jastvo“ – kao supstantivacija zamjenice „ja“, odnosno „ja“ mišljeno kao supstancijalno biće; apstrahirano svojstvo (karakteristika) onoga što je „ja“, Donat, B., *Filozofijski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984.

¹⁴³Prema: Kristeva, J., *Moći užasa, Ogled o zazornosti*, 1989., str. 17., cit. u: Crnojević-Carić, D., Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca, u: *Zbornik radova Krležini dani*, 1996., str. 129., 130.

¹⁴⁴Prema: Crnojević-Carić, D., Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i

¹⁴⁵Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 355.

potrebe, teže za njihovim odbacivanjem. Kao iznimka je bio Beranekov odnos prema Teni koji je volio i njezino nakazno tijelo. Različiti muško-ženski pogledi na tjelesni odnos očigledni su i u pripovijetki s temom malograđanštine *Mira Kodolićeva*. U odnosu Mire i njezina muža također je isticao muškarčevo htijenje za posjedovanjem ženskoga tijela. Međutim, u protagonistkinji Jeleni Vučetić utjelovljuje iskorak iz takvoga tjelesnog posjedovanja. Time narušava superiornost muškarca nad ženom. Kada pisac odstupa od patrijarhalnih normi, odmiče se i od tradicionalnoga katoličkog svjetonazora. To objašnjava da se društvene uloge i položaji ženskih likova znatno mijenjaju. Protagonistkinje u seoskoj sredini, okarakterizirane kao patrijarhalne mučenice u čežnji za slobodom, ne pristaju ni na bračne obveze. Zato se ne mogu ostvariti kao majke spremne za obiteljski suživot. Stoga dobivaju nove pozicije u kulturalnom (društvenom), ali i u religijskom smislu.

3.4. Žensko tijelo i religioznost

Žensko tijelo i religioznost možemo svesti pod isti nazivnik s obzirom na to da Josip Kozarac uzima u obzir njezin položaj i ulogu u kulturalnom (društvenom) svjetonazoru. Zanima nas kako je takva pojava i pitanje iz religijskoga stanja dosegla u kulturalni. Navedenom problematikom dolazimo do različitih shvaćanja i pogleda na ženin položaj u trima najvećim religijskim zajednicama (kršćanstvo, islam i židovstvo), posebice žene kao supruge i majke.

U kršćanstvu žena je uvelike imala podređen položaj, posebice u Starom zavjetu, ali i u Novom. Nakon Drugog vatikanskog sabora njezina se pozicija znatno poboljšava. U svojoj intervenciji na Biskupskoj sinodi u Rimu 1971. Maximos V. Hakim, patrijarh Antiohije i čitavog Istoka, Aleksandrije i Jeruzalema rekao je: *Žene su imale zadatak da jave Petru i ostalim apostolima da je Isus živ. Kad bismo ih slušali, možda bi nam žene i danas imale što važno javiti od Gospodina.*¹⁴⁶

Kršćanski svjetonazor ističe da je slika za uloge muževa i žena u braku odnos Krista i Crkve. Taj zadivljujući božanski odnos odražava stvarnost kršćanskoga braka. Muževi su potaknuti ugledati se na Kristov odnos prema Crkvi, promatrati način kako

¹⁴⁶ Prema: Kolak, Z., u: *Svjetlo riječi*, 2014., <http://www.svetlorijeci.ba/clanak/1385/zena-u-crkvi/zena-u-krscanstvu>

se žrtvovao za nju, ljubio ju, očistio i posvetio te učinio da bude bez mane, a zatim živjeti prema tom uzoru. Isto tako, žene su potaknute promatrati Crkvu, Zaručnicu i Tijelo Kristovo, da zapaze njezinu voljnu podložnost i poštovanje, a zatim slijedile isti put. I muševi i žene pozvani su voljno se pokoravati jedno drugome što proizlazi iz prirodene podložnosti Isusu Kristu. Međutim, žene se nadalje potiču pokoravati se svojim muževima, a muševi su pozvani voditi i ljubiti svoje žene kao same sebe. Zadatci koji su im postavljeni, nisu laki, no oni su ostvarivi u sili Duha Svetoga o kojemu Pavao govori prije davanja naputka muškarcima i ženama. Stvarnost da su muž i žena jedno tijelo jest jamstvo o božanskoj potvrdi koja nas motivira i nadahnjuje. U današnjoj kulturi, kao što je bilo i ranije, prema ženama se loše postupa, stoga se borba za ravnopravnost i jednakost proširila na sva područja življenja, uključujući brak.¹⁴⁷

Tradicijско židovstvo vidi spolne uloge izrazito različito: muškarac je dužan dobro skrbiti o obitelji (i po cijenu tjelesne i duševne iscrpljenosti), a žena mu osigurava udoban i ugodan dom, njeguje djecu, pazi na obredno ispravno vođenje kućanstva. Ove strogo odvojene uloge ne isključuju poštovanje koje žena u židovstvu uživa, dapače, ona je priznata vladarica doma. Čak se i židovstvo nasljeđuje po majci – majka obitelji pali blagdanske svijeće i time određuje početak blagdana u svome domu, ona ima snažan utjecaj na odluke oca obitelji. Problem može nastati tek ako ona želi više od toga: pravo na izbor, pravo na velike odluke o svome životu. No taj problem je u židovstvu rješiv: postoje vrlo mnogi smjerovi židovstva, od najdublje ortodoksije do najliberalnijih reformiranih sljedba. Većina žena prihvaća zajednicu u kojoj su se rodile i njezine običaje, a nezadovoljna manjina može u odrasloj dobi sama izabrati. U židovskome svijetu danas je na svim razinama predstavničkih tijela zastupljeno postotkom više žena nego i u jednoj drugoj zajednici ili predstavničkome tijelu u svijetu; postotci se kreću oko 50.¹⁴⁸

Odlike muškaraca i žena u islamskoj zajednici objašnjene su tako da je

¹⁴⁷ Prema: Lovše, N., Uloga muža i žene u kršćanskom bračnom odnosu, u: *Kairos, evanđeoski teološki časopis*, 2009., str. 229., 230.

¹⁴⁸ Prema: Koš, J., u: *Veritas*, 2008., http://www.veritas.hr/casopisi/2008_05/5_2008_zidovstvo.html

muškarac fizički jači od žene i bolje izdržava teške poslove. Sa psihološke se strane započinje da muškarac ima prednosti nad ženom. To je tako Bog udesio i to odgovara prirodi, stoga je starješinstvo u porodici dano mužu. Islam je dozvolio da se muškarac, koji može propisno izdržavati četiri žene, može oženiti najviše s četiri žene. Dakle, islam priznaje ograničenu poligamiju. U slučaju da čovjek ima više žena, dužan je jednako i pravedno postupati prema svima. Ne može li to činiti, onda mu je dozvoljeno uzeti samo jednu ženu. Islam smatra brak ugovorom, koji po svojoj slobodnoj volji bez ograničenja na vrijeme sklapaju muškarac i žena. Zato se i kod sklapanja braka, kao i kod drugih ugovora, traže svjedoci. Brak je potreban ljudskoj zajednici za razvijanje i rasplodivanje. Njim se čuva porod od propasti i stradanja. Stoga je vjera zabranila svaki drugi odnos sa ženom osim u braku ili u onom što je donekle slično braku, a to je s robinjom. Prema tome, brak nije nikakva svetinja.¹⁴⁹

Promatrajući iz perspektive muškarčeve spremnosti/sposobnosti zaštite žene, uočavamo Teninu odluku da iskoristi svoje tijelo za tu svrhu. Nakon Leonova odlaska tražila je oženjene muškarce jer su, za razliku od slobodnih momaka, gospodarili u svojim domovima. Stoga su je bili spremni hraniti i oblačiti. Joza i Đorđe ne mogu, usprkos svojim ženama, Ivki i Maruški, odoljeti čarima putene Tene. Ona ostaje imuna na devetu Božju zapovijed i čini grijeh upropaštavajući bračni zavjet koji je pred Njim sklopljen.

Da, ali ona zapovijed božja veli: „Ne poželi tuđega druga“, a tko ga poželi, taj počinu grijeh – tako je učila, dok još nije ni razumjela smisao toj zapovijedi. To je bilo možebiti negda, dok je svijet još drugačiji bio – ali dandanas, tko bi još i na taj grijeh pazio! ...pa kada se i sam čovjek, muškarac, bori na svaki mogući način, da ugrabi ženu lijepu, mladu, bogatu, onakovu, s kakovom će i najljepše i najbolje živjeti moći, zar da toga prava ne ima i sirota žena, koja ne ima baš ništa doli svoje ljepote? Zar da ona ne smije oteti – makar i tuđe – a da uzdrži samu sebe? ...jedna se voli udati, jer ima nešto na sebi i u sebi, što je sili i podmorava na to; druga voli krasti po tuđem gnijezdu i ognjištu, i opet samo zato, što joj je narav nešto dala, što ju sili na to!

¹⁴⁹ Prema: Handžić, M., u: *Sandžak PRESS*, 2015., <http://sandzakpress.net/polozaj-zene-u-islam>

... *Da, Ivka se je morala udati – ali ja sa ovim licem, sa ovim tijelom... Bez vjere, odgoja, pokvarena Tena, tako je grozno i ludo umovala...*¹⁵⁰ (Tena)

Dakle, uočavamo da je Tenino tijelo razlog zbog kojeg se krše religiozne norme. Osim nepoštivanja devete Božje zapovijedi (*Ne poželi tuđeg ženidbenog druga!*) njezino tijelo suprotstavlja se i šestoj Božjoj zapovijedi (*Ne sagriješi bludno!*). Ona također ne slijedi ni sedmu Božju zapovijed (*Ne ukradi!*) kao ni desetu (*Ne poželi nikakve tuđe stvari!*). Svjesno čini grijeh i postaje žena-ljubavnica koja nema vlastito ognjište, koja leti iz gnijezda u gnijezdo da bi sebe materijalno osigurala pa makar na štetu drugih. Ona jednostavno ne razmišlja o tome kako se osjećaju Ivka i Maruška. Smatra da ih priroda nije obdarila ljepotom i da ne mogu imati sve što požele poput nje. One su kao takve osuđene na brak, na podčinjenost do te mjere da Ivka služi Tenu u vlastitoj kući.

Međutim, nakon što je bolest ostavila traga na Teninu tijelu, ali i duši, u dijalogu s Ivkom zaziva Boga te mu se obraća:

– *Bože moj, bože moj! Što sam ti skrivila, da si baš mene tako kaznio? – naricala je Tena.*

– *Jedni kažu, da si oboljela, što si se miješala s Ciganima, a drugi opet, da te je bog kaznio, jer da si ohola bila na svoju ljepotu – odvrćala je Ivka, koja ju je polak žalila, ali i polak se radovala nesreći svoje inoče.*

– *Ma gdje bih dragomu bogu bila kriva, što sam ja lijepa? Ta on me je stvorio takovu... cviljela je Tena.*

– *Bog dao, bog uzeo.*¹⁵¹ (Tena)

Dorđeva žena Maruška bila je manje skrušena negoli Ivka. Kozarac putem njenog lika propituje moralne i religijske norme. Ona također krši šestu Božju zapovijed te osmu koja glasi: *Ne reci lažna svjedočanstva!* Međutim, ona umiruje svoju savjest na najlakši mogući način tako što opravdava vlastiti grijeh. Bitno je naglasiti da je riječ o Romkinji, dakle ženi koja ne podliježe zakonima tradicionalnog katoličkog svjetonazora, ali se uklapa u stereotip o Romima kao slobodnima.

¹⁵⁰Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 360.

¹⁵¹Prema: *ibid.*, str. 367.

Je li grijeh, što je ona njega ljubila svom silom duše, a on ljubio drugu? Je li grijeh, što ga je odvrćala od Tene, a nije mogla da ga drugačije odvrati, nego s djetetom ispod svoga srca? Je li grijeh, što se je načas drugomu čovjeku podala, da zanese, kada s Đorđem nije zanijeti mogla? Je li grijeh, što je počinila nevjeru, da privede opet u naručaj nevjernoga muža? Je li to zbilja grijeh?! Maruška, Ciganka, mislila je, da nije prevelik...¹⁵² (Tena)

U seoskoj sredini naivna djevojka Biser-Kata ipak je podlegla grijehu bluda jer je zgriješila s Lukom. Ostavši u drugom stanju, ocu Adamu govori o svojem grijehu i sramoti.

– Kato, sramota je velika, tko će ju izbrisati s našega imena? – zapita ju i sam srvan, očinskim, svečanim glasom.

– Ako ima boga i pravde, on je izbrisana, oče! Voljela sam ga kao nikoga na svijetu; grlila ga žestoko, vruće – kao i on mene; kleo mi se da će mene uzeti, nijednu drugu; prevario me je, uzeo je Femu. (Knez problijednu.) Je li to moj grijeh i sramota, da sam iskreno ljubila, da sam mislila, da je vjera i poštenje u njega, kao i u mene?

...

Duša u meni govori, da ljudi i bog ne mjere istom mjerom...¹⁵³ (Biser-Kata)

Postavlja se pitanje kako pisac promatra Mirinu nevjeru prema mužu, zapravo kako ona gleda na vlastiti grijeh.

Ja sam istom sada uvidjela, da ja moga muža nijesam nikada ljubila; jest, ja sam ga ljubila počitanjem, zahvalnošću, dušom – ali srcem nijesam ga ljubila nikada, moje srce bilo je još djevičansko, jer onaj grijeh nije mogao mene okaljati, jer me je zatekao u besvjestici: i bez moje volje i bez moga znanja; a tko nije čvrstom voljom išao za tim, da poćini grijeh, taj nije niti zgriješio.¹⁵⁴ (Mira Kodolićeva)

Mira Kodolićeva je svjesno ili nesvjesno ipak prekršila šestu Božju zapovijed i sagriješila bludno. Kada je zatrudnjela s mladim gospodinom Vukovićem, suprugu je izrekla lažno svjedočanstvo kršeći osmu Božju zapovijed. Kodolić je mislio da Mira očekuje njegova

¹⁵²Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 371.

¹⁵³Prema: *ibid.*, str. 71.

¹⁵⁴Prema: *ibid.*, str. 403.

nasljednika. Ta laž ipak nije dugo potrajala jer je Mira priznala mužu da dijete nije njegovo kako bi umirila svoju savjest.

Vaš sin propentao je danas prvi puta mojemu mužu: tata! I ta jedna riječ razorila jednim mahom onu tajnu, što se je poput hladne guje već ugrijala u mom srcu. Sve sam pretrpjela, ali toga trpjeti ne mogoh, da prva riječ mojega djeteta, izgovorena u mom naručju, bude – laž.¹⁵⁵ (Mira Kodolićeva)

Protagonistkinja u malograđanskoj sredini Jelena Vučetička je poput Maruške prekršila šestu i osmu Božju zapovijed podvalivši tuđe dijete svojemu mužu. Stoga ne čudi s kolikom je ljubavi i pažnjom brinula o mužu kada je bio teško bolestan. Svojom žrtvom se htjela iskupiti za svoj grijeh. Vučetić je bio svjestan njezine laži, ali se bojao istine.

On bi najvolio, da mu ona u taj čas pade na grudi, da zarida skupa s njim, pa da slaže da mu kaže: „Nije istina ono, što si izmislio, nikada ja tebe nijesam prevarila!“ On bi ju za tu laž kao pomaman grlio i ljubio, on bi ju obožavao; premda bi znao, da laže, on bi joj ipak vjerovao.

No ta časovita slabost brzo iščezla, jer je on dobro znao, da ona nigda te laži izreći ne će ni začas lažnom nadom opojiti.¹⁵⁶ (Oprava)

Kozarac uspoređuje jedan te isti grijeh Romkinje i katolkinje. Pogled na isti grijeh u različitim kulturama i religijama bitno se razlikovao. Stoga se Romkinjin grijeh umanjuje, a katolkinju prikazuje kao prekršiteljicu religijskih normi.

U analizi u kojoj smo prikazali povezivanje aspekta tjelesnosti s religioznošću zaključujemo da je, prema vjerskim zakonima triju najvećih religija, ženina uloga podrazumijevala odlike požrtvovnosti, pogotovo u majčinstvu. Ona se također morala brinuti o kućanskim poslovima i mužu. Međutim, Kozarac u tijelu svojih protagonistkinja ističe da one krše religiozne norme, a time i kulturalne (društvene). Primjerice, Tena ostaje imuna na čak četiri Božje zapovijedi. Od grijeha u pripovijetkama seoske sredine isto tako ne zaziru ni Maruška ni Biser-Kata. Sličnim grijesima povode se i protagonistkinje iz malograđanske

¹⁵⁵Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 413.

¹⁵⁶Prema: *ibid.*, str. 459.

sredine, Mira Kodolićeva i Jelena Vučetička. Kozarac ima odgovarajuća rješenja i oprost za neke od njih opravdavajući njihove postupke. Uočavamo da je pisac na stalnom pragu između društvenih i prirodnih zakona. Vodeći se njima, on ih odrješuje ili ne odrješuje vlastite krivnje.

3.5. Tijelo i priroda

Znajući biografske podatke Kozarčeva života, očigledno je njegovo povezivanje s prirodom. Ona je autoritet pred kojim se pokorava i koji ideološki poistovjećuje sa ženskim tijelom. Uistinu je Kozarac darvinovski zadivljen ženama, nastavljačicama života i njihovom vezom s prirodom.¹⁵⁷ Adela Milčinović konstatira da se Kozarac ženi isto tako klanja, kao prirodi samoj kojoj zaviruje u njezine dubine, čijih tajna nije kadar odgonetnuti, ali to nastoji svom dušom.¹⁵⁸ Najuspješnije utjelovljenje žene s prirodom ili konkretnije sa zemljom Kozarac je postigao opisujući Leona koji je jednak odnos gajio prema Teni i zemlji.

On je nju volio toliko, koliko i zemlju, u kojoj je sada živio: on nije došao u Slavoniju, da ostane uvijek u njoj, da bude članom te zemlje, da s njom diše i uzdiše; ne, on je došao, da se okoristi onim, što je u njoj lijepo i vrijedno, on je došao, da se obogati u toj zemlji, a kada se obogati, onda da rekne: „Zbogom ostaj, lijepa zemljo, ja te više ne trebam, ja idem u svoj kraj, u svoj rod, da potrošim ono, što sam u tebi ubrao!“ To isto je njemu i Tena bila...¹⁵⁹ (Tena)

Strani je kapitalist došao opustošiti slavonsku zemlju, obogatiti se i uživati u njezinim plodovima. Na takav je način iskoristio i Tenino tijelo. Ona mu je poslužila kao privremena zabava, usputna razonoda. Uspješno je pridobio njezino tijelo, okoristio se njezinim čarima te tako ostavio veliki utisak na njezinu mladost i najljepše djevojačke dane. Takav je postupak simbolizacije dio piščeva društvenog ideologema. Takve odlike možemo primijetiti i kada

¹⁵⁷Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 50.

¹⁵⁸Prema: Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 157.

¹⁵⁹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 353.

Kozarac uspoređuje Slavoniju s prezrelom voćkom. Upozorava na lijenog, pasivnog hedonista, Slavonca koji dopušta strancima da iskorištavaju zemlju. Stoga primjećujemo Kozarčevu nostalgичnost za ljudskim vrlinama poput radišnosti i poštenja.

*Slavonija je slična prezreloj voćki, koja je pala sa stabla, pa je sada grizu i ose i pčele i muhe, sve samo zato, jer je Slavonac lijen bio da uzbere svoju voćku. Pa zar da ga tko zato požali, da tuđinac u toj zemlji od suviška živi i opstoji, a on nije kadar sa onim, što su mu djedovi namrli?*¹⁶⁰ (Tena)

Kao što žali za starim, harmoničnim vremenima rada i reda, za plodonosnom simbiozom sa zemljom, tako Kozarac žali zbog moralno naružene žene. Međutim, ne oduzima joj ponos, hrabrost i odlučnost. Takva je Tena kada odlučuje da se neće udavati nakon Leonova odlaska.¹⁶¹

U pripovijetci *Krčelići ne će ljepote* pisac opisuje život patrijarhalne, seoske obitelji koja živi u simbiozi s prirodom.¹⁶² U svojim malograđanskim pripovijetkama *Opravi* i *Miri Kodolićevoj* Kozarac se često nalazi u opreci između prirodnih i društvenih zakona.

Kao vjerni poštovatelj prirodnih znanosti, njezinih strogih zakonitosti te kao simpatizer naturalističkih postavki njegovo je subjektivno stajalište nemoguće izostaviti. Adela Milčinović obrazlaže da je priroda za Kozarca nešto pred čim sve pada u prah.¹⁶³ Upravo je u takvom duhu osmišljena njegova psihološka studija, *Oprava*. Osim toga, u njoj su vidljivi i ostali tragovi Kozarčeve biografije (Beč, bolest sušice i sl.).

Prema tumačenju Štampara otkrivamo kako je u *Opravi* dan izraziti maupassanovski problem krize građanskog braka, kojemu su sadržajni elementi uzeti iz naše sredine, upravo iz života samoga Kozarca.¹⁶⁴ Prikazuje bračne i ljubavne odnose pod snažnim Darwinovim utjecajem. Priroda se u *Opravi* pobrinula za očuvanje vrste tako da je žena dobila dijete s ljubavnikom, a ne teško bolesnim mužem. Pisac se nije zadržao samo na dvojabama oko

¹⁶⁰Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 363.

¹⁶¹Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 43.

¹⁶²Prema: *ibid.*, str. 49.

¹⁶³Prema: Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 200.

¹⁶⁴Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 30.

očinstva, nego je teško razbolio Vučetića prikazujući bolest kao posljedicu bdijenja uz bolesno dijete. Budući da je biološki otac netko drugi, okolnosti za suprugu i preljubnicu Jelenu postaju još nepodnošljivije.¹⁶⁵

On ju nije mogao pojmiti, kada bi ga ona silom odvušla od bolesnoga djeteta i strpala u postelju, a u očima samo što joj nije čitao: „Pusti ga već jednom, neka umre, kada ne će da ozdravi.“ Kasnije je uvidio, da je ona imala pravo: njegujući dijete rashladio se on te napokon obolio na sušici...¹⁶⁶ (Oprava)

Jelena postaje Samaritanka svojemu mužu. Njegovala ga je nevjerojatnom ljubavlju.¹⁶⁷ Vučetiću je takav odnos bio zbunjujući. Štoviše, u njemu se budi sumnja.

Ne mogav si tu njenu ljubav nikako protumačiti, došao je napokon na misao, da mu je ona valjda počinila nekakovu veliku krivnju, koju sada okajava.¹⁶⁸ (Oprava)

Kada je saznao da Dušan nije njegov sin, također dolazi do spoznaje da posjeduje tjelesnu manu koju zapravo drži glavnim krivcem vlastite nesreće. U tome primjećujemo ulogu naturalizma koju Kozarac vješto upotrebljava kada govori da Vučetić postaje zatočenik vlastite nesretne sudbine.

Počinje pokazivati kako se nešto teorijski općeprihvaćeno i kao takvo razumljivo i opravdano može preobraziti u trenutku kad postaje pojedinačno i stane se ticati isključivo vlastite kože.¹⁶⁹

On, oduvijek veliki štovalac i poznavalac prirodnih nauka, kako su se zadnjih decenija pod utjecajem Darwina razvile, priznavao je prirodi veće i jače pravo negoli onomu društvenomu pojavu, koji u tisuću raznih varijacija na vidik izilazi, a označuje se kolektivnim imenom preljuba i ženske nevjere. On usuprot nije držao preljub kao prvotni uzrok, nego tek kao posljedicu drugih, jačih sila. Sa pukim pojmom preljuba nije on nikako mogao da protumači onaj čin njegove žene, koji ju je obdario Dušanom; on si toga

¹⁶⁵Prema: Matanović, J., Čitanje Kozarčeve „Oprave“, u: *Prvo lice jednine*, 1997, str. 113., 114.

¹⁶⁶Prema: Kozarac., J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 455..

¹⁶⁷Prema: Milčinić, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 201.

¹⁶⁸Prema: *ibid.*, str. 455.

¹⁶⁹Prema: Matanović, J., Čitanje Kozarčeve „Oprave“, u: *Prvo lice jednine*, 1997., str. 114.

*čina nije mogao na taj način protumačiti, jer njegova žena ljubila je i ljubi jedino njega; o kakovoj nevjeri, o kakovu preljubu ne može kod nje ni govora biti. O tom je on osvjedočen kao o svom životu. Njemu je bilo izvan svake dvojbe, da je žena njegova počinila onaj zločin pod dojmom neodoljive sile.*¹⁷⁰ (Oprava)

Osim toga Vučetić je bio vrlo opterećen nasljednim osobinama svoga sina, Dušana. Taj primjer potvrđuje Kozarčeve naturalističke elemente u pripovijetci.

*Vučetić je nemilice rovao po svojim uspomjenama, želeći silom da nađe tračak sličnosti među sobom i sinom, no što je dublje kopao, tim je veću razliku nalazio. I kad god je mislio, da je napokon našao neku sličnost i već joj se poradovao, svaki put ga je zavezalo u srcu, jer je napokon baš protivno našao od onoga, što je naći htio.*¹⁷¹ (Oprava)

Preljub vlastite žene sagledao je iz dvije perspektive: društvene i prirodne. Pita se je li njezina duša sudjelovala u tom, kako on naziva, zločinu.

*Ona porota inteligentnih ljudi, koji kao malone sva izobražena djeca fin-de-siecla negiraju vjeru i dušu, riješila bi ju tobože stoga, jer njena duša nije kod toga zločina sudjelovala; oni isti dakle, koji za svoju osobu ne će da znaju za dušu, riješili bi ju zato, što je ona onaj čin bez privole u svojoj duši počinila! Čudne li ironije i zasljepljivanja zdravoga razuma!*¹⁷²

...

*Premda je Vučetiću donekle godio pravorijek one prve porote, ipak je u dnu duše stajao uz ovu drugu: - i on bi tuđoj ženi sudio s prvom porotom – ali svojoj?*¹⁷³ (Oprava)

Time se Kozarac priklanja prirodnim zakonima i kudikamo više, naglašava da žena može biti više nego ikoji stvor podvrgnuta zakonima prirode.¹⁷⁴ Vodeći se naturalizmom, smatra da sve pojave treba svesti na prirodne uzroke. Za njega je Jelenina prevara posljedica jačih sila, a ne Jelenina samovolja. Ona je učinila grijeh prema ljudskoj

¹⁷⁰Prema: Kozarac, J. *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 463.

¹⁷¹Prema: *ibid.*, str. 457.

¹⁷²Prema: *ibid.*, str. 463.

¹⁷³Prema: *ibid.*, str. 464.

¹⁷⁴Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 200.

poroti, ali ne i prema prirodnom zakonu. Stoga, prirodna pravila Đuri pružaju mir. Đuro zna da je prirodi bitno da se stvorovi rađaju. Prirodi nije važno tko je otac ili majka; važno je da stvorenja nastaju.

Njemu, nesposobnom za rađanje, namijenila je ona zadaću, da se brine za stvor, kojega je na bez njegova sudjelovanja stvorila, jer ona mora da uzdrži svoje stvorove bilo pomoću ovoga ili onoga – ona ne zna, što je otac, što je mati, što je dijete, oni su svi samo njeno sredstvo, samo njeno oruđe, koje ona upotrebljuje onako, kako njoj u neprestanom stvaranju, uzdržavanju i ništenju najbolje u prilog ide.¹⁷⁵ (Oprava)

Kao što je u *Miri Kodolićevoj* glavna piščeva preokupacija bila Mirina nevjera, sličnu je temu odabrao i u *Opravi*. Međutim, razlika u načinu promatranja je velika.

Premda je pisac u *Opravi* više posegnuo za isticanjem bioloških faktora, odbacujući društvene, Štampar tvrdi da mu se u okviru hrvatskih prilika i ne može zamjeriti. On je potkraj Khuenova banovanja tipizirao psihologiju intelektualca, njegovu nemoć orijentacije i perspektive, pojačavši sve to biološkim nedostacima i ubacivši ga na sklisko područje građanskog braka.¹⁷⁶

Josip Kozarac, kao sljedbenik Darwinova učenja, smatrao je očuvanje vrste vrlo važnim. Sukladno se tome priklonio prirodi i njezinim zakonima. U pripovijetci *Oprava* ističe njezinu snagu kada iznosi karakterizaciju muškoga lika Đure. On kao muškarac nije sposoban za rađanje, ali je prirodno sredstvo u stvaranju tj., u uspostavljanju prirodne ravnoteže.

Ako i nije rodio svoga Dušana, on ga je morao uzdržavati.

...

On je držao, da je rađanje i uzdržavanje, na koje nas priroda onako lukavim načinom sili, skopčano samo sa tjelesnom nasladom i tjelesnom boli, a da ona ne ima prava još i duševno nas mučiti. A eto njemu namjenjuje priroda užasne duševne muke, koje ga čekaju s tuđim djetetom.¹⁷⁷ (Oprava)

¹⁷⁵Prema: Kozarac, J. *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 464.

¹⁷⁶Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 30., 31.

¹⁷⁷Prema: Kozarac, J. *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 464., 465.

Postupak simbolizacije tijela sa zemljom (prirodom) važan je aspekt Kozarčeve ideologije. Dok prikazuje iskorištavanje slavonske zemlje i Tenina tijela, zapravo kritizira društveno okruženje. U malograđanskoj sredini prikazuje da je čovjek zatočenik vlastite sudbine te se služi naturalističkom parolom i otkriva Vučetićeveu tamnu stranu života kao liječnik neku bolest koju treba izliječiti. Ističe neuništivost prirodnih sila, pa čak i kada je riječ o prijeviri, te usmjerava na važnost darvinizma i očuvanje vrste. Spoznaja da Kozarac brižno njeguje poveznicu odnosa prirode i žene potvrđuje jasne činjenice koje su spomenute na početku rada koji je iznijela Elizabeth Grosz. Dakle, žena je u njegovim pripovijetkama okarakterizirana većom tjelesnošću od muškarca. Tu činjenicu možemo povezati sa ženskom reproduktivnom ulogom te majčinskom praksom. Ukazuje se na njezin viši stupanj biologije, prirode.

4. TEMATIKA MAJČINSTVA KAO SINTEZA PROBLEMATIKE ŽENSKOGA TIJELA

U ovom poglavlju predstaviti ćemo problematiku majčinstva ženskih likova. Time podrazumijevamo trudničku tjelesnost i otuđenje koje ona iziskuje. Ta je otuđujuća perspektiva kod Kozarca naglašena pa je zato stavljamo u prvi plan. Pritom ćemo iznijeti Kozarčev osobni angažman i svojevrsnu empatiju koju je gajio prema određenim ženskim likovima.

Tematika majčinstva usko je povezana s problematizacijom ženskoga tijela i tjelesnosti. U feminističkom čitanju majčinstvo kao institucija i kao iskustvo oko sebe okuplja cijeli spektar različitih interpretacija: od kritike majčinstva kao patrijarhalne konstrukcije kojom se legitimira podčinjenost žena, do afirmacije majčinstva kao izvora ženske moći.¹⁷⁸ J. Kristeva se, na primjer, razlikuje od S. Freuda i J. Lacana utoliko što naglašava majčinsku funkciju i njezinu važnost za pristup kulturi i jeziku. Tvrdi da zapadna kultura nema na raspolaganju primjerene diskurse o majčinstvu: čovjek se ili suočava s religijom, koja čini majku svetom, ili sa znanošću koja reducira majku na prirodu. J. Kristeva drži da će prava ženska inovacija doći tek kad majčinstvo, žensko stvaranje i povezanost između to dvoje budu bolje shvaćeni.¹⁷⁹

Prema M. Bakhtinu za nov tjelesni kanon u književnosti karakteristično je potpuno, gotovo, završeno, strogo ograničeno, zatvoreno, nepomiješano i individualno – izražajno tijelo. Zatvorena površina tijela dobiva osnovni značaj kao granica individualnosti koja se ne sjedinjava s drugim tijelima ni sa svijetom. Otvoreno tijelo, koje je, između ostaloga, trudno, rađa ili doji, dakle koje živi na granicama između sebe i svijeta ili starog i novog tijela, svoga i tuđeg tijela, pripada Bakhtinovom tzv. grotesknom modelu tijela u čijem su životu osnovna zbivanja činovi tjelesne drame gdje se početak i kraj života neraskidivo povezuju. Takav

¹⁷⁸Prema: Tomljenović, A. Majčinski identitet, u: *Treća*, 2005., 445. str., cit. u: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 322.

¹⁷⁹Prema: Didre D. Johnston i Debra H. Swanson, Uloga medija u stvaranju ideologija majčinstva, u: *Treća* 2004., str. 68., 69., cit. u: *ibid.*, str. 322.

modus prikazivanja tjelesnog života vladao je u umjetnosti i usmenom stvaralaštvu tisućama godina da bi u posljednja četiri stoljeća službeni i književni govor novoga tjelesnog kanona, stavio zabranu na sve što je u vezi s oplodivanjem, trudnoćom, porođajem i sl., odnosno na sve što je povezano s nepotpunošću i nedovršenošću tijela i njegovim unutartjelesnim životom.¹⁸⁰

Time je iskustvo trudnog ili rađajućeg, otvorenog, ženskog tijela, bilo izostavljeno u većem dijelu našeg kulturalnog diskursa o ljudskom iskustvu i povijesti. Trudni je subjekt decentraliziran, rascijepljen ili udvostručen na više načina. Postoji osjećaj tjelesne rascijepjenosti. Dakle, žena doživljava svoje tijelo kao svoje, ali i kao tuđe. Granice se njezina tijela pomiču. Trudnoća također podrazumijeva jedinstvenu vremenitost rasta i razvoja tijekom kojega žena može doživjeti sebe kao rascijepljenu između prošlosti i budućnosti.¹⁸¹

Diskurs o trudnoći nadovezuje se na radikalno podrivanje kartezijanstva i propituje njihovu implicitnu pretpostavku jedinstvenog subjekta i oštru razliku između transcendencije i imanencije. I. M. Young o iskustvu trudnoće propituje prešutni dualizam kod filozofa tijela koji razlikuju dva oblika doživljavanja samog tijela: kao subjekta i kao objekta (npr. J. Sarano, Erwin Straus). Egzistencijalistički filozofi zadržavaju razliku između subjekta i objekta zbog toga što pretpostavljaju subjekt kao jedinstvo.¹⁸²

Međutim, I. M. Young izlaže da Julia Kristeva smatra da se trudnoća doživljava kao iskušenje rascjepljujućeg subjekta; kao udvostručenje tijela, odvajanje, supostojanje sebstva i drugoga, prirode i svijesti, fiziologije i govora.¹⁸³ Ipak, trudni subjekt nije tek rascjep čije dvije polovice leže otvorene i mirne, nego jedna dijalektika.¹⁸⁴

Ne postoji općeprihvaćena teorija majčinstva i feministička teorija stalno se mora

¹⁸⁰ Prema: Bahtin, M., *Stvaralaštvo Fransa Rablea i narodna kultura srednjega vijeka i renesanse*, 1978., str. 334.–337., cit. u: Kuvač-Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 323.

¹⁸¹ Prema: Young, I. M., *Trudnička tjelesnost, Subjektivnost i otuđenje*, u: *Filozofska istraživanja*, 1995., str. 511.

¹⁸² Prema: *ibid.*, str. 512.

¹⁸³ Prema: *ibid.*, str. 513.

¹⁸⁴ Prema: *ibid.*, str. 518.

boriti s paradoksom. Majčinstvo uključuje nerješive dileme, kontradiktorna rješenja, nepomirljive prigovore svakoj teoretskoj elaboraciji.¹⁸⁵ No, jedno je sigurno, majčinstvo je u isti mah povijesna, društvena i kulturalna konstrukcija.¹⁸⁶

Osvrnuvši se na prethodna poglavlja u radu, vidjeli smo kako je Kozarčeva žena ostvarena arhetipski – kao žena ljubavnica i žena majka. Nas zapravo zanima koliko je Kozarac dosljedan takvim podjelama te kolika je vjerojatnost da žena ljubavnica bude ostvarena u ulozi požrtvovne majke. Vodeći se tim načelima, ona se odriče poroda zbog tjelesne boli koju iziskuje, ali i jer joj je bilo nezamislivo podizati i odgajati djecu.

*Znaš, jedno ili dvoje, ne bih baš marila, samo da nije toga poroda! Pa kada ga već rodiš, da bar brže raste; nego pati se pet, šest, godina s jednim, pa onda s drugim, pa s trećim, a uto eto ti i starosti za leđima, pa u što ti onda život?*¹⁸⁷ (Tena)

Takav svjetonazor sličan je, ako ne i identičan, s riječima Katine majke kada progovara o braku i podizanju djece.

*Za koga ona čuva svoju ljepotu? Zar za muža? Dragosti! Zahvalit će joj za to – milovat će ju šakom i štapom... Proći će ju mladost, kao da nije bila nikad mlada. A kad se uda, pa ponese dvoje, troje eto ti gotove babe, pa kud je onda pristala!*¹⁸⁸ (Biser-Kata)

Za tim mišljenjem povodila se i Manda kada kaže:

*Ja se moram ove jeseni pošto po to udati – govorila Manda. Već mi dodijala sirotinja u našoj kući... Što koji dan, to gore: trgovci se odbili od nas, a naši ljudi nemaju ni sami ništa. Prokleta mužda i nerodica! (...) Franjina je kuća bogata, tamo ću bar s te strane biti bez brige: žena je puna kuća; nit ću se ubijati poslom, niti će me napastovati, da im rađam djecu... "*¹⁸⁹ (Biser-Kata)

¹⁸⁵ Prema: Mazzoni, C., *Maternal Impressions: Pregnancy and Childbirth in Literature and Theory*, 2002., str. 6., cit. u: Kuvač-Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u:

Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova, 2012., str. 324.

¹⁸⁶ Prema: Kuvač-Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 333.

¹⁸⁷ Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 363.

¹⁸⁸ Prema: *ibid.*, str. 56.

¹⁸⁹ Prema: *ibid.*, str. 58.

Zaziranje od tjelesne boli Kozarac utjelovljuje u likovima Tene, Feme i Mande, stoga bismo njih mogli smatrati nositeljicama „toposa nemajke“. One nose neke elemente fatalnih žena koje odbijaju svaku majčinsku praksu. Na trudnoću gledaju kao na psihofizički teret.¹⁹⁰ U njihovom zaziranju od poroda itekako primjećujemo kako društvo postupa sa ženama i materinstvom, od čega one stvaraju odmak.

Postojalo je doba kada je trudna žena bila simbol uzvišene i seksualne ljepote. I dok trudnoća ostaje predmet fascinacije, naša kultura grubo odvaja trudnoću od seksualnosti. Vladajuća kultura definira žensku ljepotu u terminima vitkosti i zgodnosti. Na trudnu se ženu često ne gleda kao na seksualno aktivnu ili poželjnu, premda se njezine vlastite želje i osjetljivost mogu povećati. Povodeći se time, žena može doživjeti svoje trudno tijelo kao ružno i strano. Iako trudna žena može otkriti da je manje privlačna od drugih, u isto vrijeme ona sebe može doživjeti s pojačanim osjećajem vlastite seksualnosti. Kristeva sugerira da trudna žena i pri porodu obnavlja veze s potisnutim, predevjnim, predevsimboličkim aspektima postojanja.¹⁹¹

Ulogu trudne žene u Kozarca pronalazimo u liku Ivke, koja želi zatrudnjati s Jozom. Ona je piščev primjer kako se žena u drugom stanju može deformirati, postati neprimjetnom, manje lijepom, više nego što je ona sama već i bila.

Osim toga nosila je ona baš u taj čas nešto pod srcem, te je još ružnijom postala: u licu posinjela, usnice joj problijedjele i nabrekle, a oči i nos kao da su niže pali.¹⁹² (Tena)

Međutim, ona je načula da se žene poslije trudnoće mogu proljepšati i dobiti koji kilogram više. Zaista je i bilo tako. Trudnoća je na nju ostavila trag veće privlačnosti i ljepote.

A ona se je pod zadnje vrijeme zbilja proljepšala; nakon poroda ispunila se i izrasla, lice dobilo nešto življu i svjetliju boju, te se pri težem poslu počela već malo zarumenjivati. Joza ju gledao postrance, kao da će reći: Ma, ženo, jesi li ti to?¹⁹³ (Tena)

¹⁹⁰ Prema: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 330., 333.

¹⁹¹ Prema: Young, I. M., Trudnička tjelesnost, Subjektivnost i otuđenje, u: *Filozofska istraživanja*, 1995., str. 517.

¹⁹² Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 362.

¹⁹³ Prema: *ibid.*, str. 369.

Osim Ivke u drugom stanju bile su: Biser-Kata, Maruška, Mira Kodolićeva, a majkom je postala i Jelena Vučetička. Svaka od njih nosila je određeni teret svoje trudnoće, svojeg majčinstva. Kozarac u navedenim protagonistkinjama prikazuje ljepotu koja je prouzrokovana trudnoćom te glorifikaciju plodnosti kao jednog od osnovnih elemenata prirodnog zakona.

Kata je začela dijete izvan braka te bila podvrgnuta poruzi u selu. Maruška je, nakon petogodišnjeg braka s *Ciganinom* Đorđem, zanjela s drugim kako bi ga vratila k sebi. Bila je svjesna uloge potomstva u romskoj civilizaciji i smatrala je da Rom ne voli ništa na svijetu kao svoje dijete. U ruralnoj sredini 19. stoljeća izvanbračno dijete i problem neplodnosti bračnog para zapravo predstavljali su sličan problem ili nedostatak. U patrijarhalnome društvu biti bez djece značilo je biti bez ugleda. Moralni kodeks bio je u tijesnoj vezi sa spolnim, religijskim tabuima i voljom sredine. Za ženinu neplodnost pretpostavljalo se da je posljedica izvanbračne spolne aktivnosti. Neplodnost je u takvim zajednicama bitno utjecala na položaj žene jer se majčinstvo glorificiralo, a nerotkinju preziralo i mrzilo, u najbolju ruku sažalijevalo. Materinstvo je ženi značilo osiguranje društvenog statusa, a žena bez djece bila je društveno stigmatizirana i obezvrijeđena.¹⁹⁴

Društvo često obezvrijeđuje i trivijalizira žene, smatra ih slabim i krhkim. Međutim, trudna žena može dospjeti do određenog osjećaja samopoštovanja. Ta težina i materijalnost često proizvode osjećaj moći, postojanosti i vrijednosti.¹⁹⁵ Tako i Mira Kodolićeva u drugom stanju nadjačava one prvotne strepnje.

...ja sam osjetila novi život u sebi. Taj čas, taj osjećaj! Ja sam ostala kao okamenjena, pa sam pridušeno uskliknula: Ah! Ne znam, da li od radosti, straha ili začuđenja... No ja blagoslivljam taj strah, tu zagonetku, koja će još tri mjeseca ostati za mene nerazrešiva, stavljajući mu svaki čas na usta ono strašno pitanje: Biti ili ne biti! Ja zato blagoslivljam taj strah, jer je pred njim umakla ona prvanja moja muka; strah za život nadjačao je onu duševnu bol – a ja sam dosada mislila, da je duševna bol jača od tjelesne. Bilo sada ovako

¹⁹⁴Prema: Novakov, M., Odnos prema neplodnosti i vanbračnom rađanju u srpskom selu, *Sociološki pregled* 44/2 <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2010/0085-63201002337N.pdf>, str. 337., 338., cit. u:

Kuvač-Levačić, K., Reprezentacija ženske neplodnosti u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i književnosti od kraja 19. stoljeća do početka 21. stoljeća, u: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 2013., str. 193.

¹⁹⁵Prema: Young, I. M., Trudnička tjelesnost, Subjektivnost i otuđenje, u: *Filozofska istraživanja*, 1995., str. 517.

*ili onako, ja samo vidim da nas je priroda divno udesila. Ja više ne strepim pred mojim suprugom...*¹⁹⁶ (Mira Kodolićeva)

Aspekti majčinstva i trudničke tjelesnosti bili su izostavljeni u većem dijelu kulturalnog diskursa zapadne civilizacije. Žensko tijelo u drugom stanju ili tzv. otvoreno tijelo bilo je tabuizirana problematika u 19. stoljeću.¹⁹⁷ Iz takvih okvira nije izašao ni Josip Kozarac. Majčinske prakse uglavnom je prikazao iz otuđujuće perspektive. Predstavnice „toposa nemajke“ utjelovio je u ženskim likovima Tene, Feme i Mande. Zaziranjem od psihofizičkih promjena i tjelesne boli odriču se majčinstva. U tom periodu Kozarac isto tako prikazuje kulturološke implikacije izvanbračne djece (Biser-Kata) i problem neplodnosti bračnih parova (Maruška i Đorđe, Đuro i Jelena). Takvo je društveno okruženje bilo paradoksalno u svom odnosu, posebice prema protagonistkinjama koje su se htjele ostvariti kao majke.

4.1. Idealizacija i empatija prema ženskim likovima

Kozarac, kao vješt psiholog i poznavatelj stvarne, slavonske žene sa stvarnim životnim nedaćama u određenim povijesnim, socijalnim i ekonomskim uvjetima, izvrsno prikazuje njezinu dušu koja neodoljivo podsjeća na djetinju. Kada bismo dijete definirali kao bezbrižno, prpošno, veselo, razigrano, otvoreno, iskreno, željno pažnje i ljubavi, u vječnoj potrazi za svojim slobodnim prostorom koji poneki put zna rezultirati nepromišljenim nestašlukom, bili bismo na dobrom putu ka otkrivanju formule kojom se ovaj pisac nerijetko služi kada progovara o duševnom stanju žene. Ovakva nas pretpostavljena argumentacija upućuje na njegovu blagu pristranost i empatiju.

Djetinju je dušu Kozarac najuvjerljivije utjelovio u Teni. Kada je provodila vrijeme s

¹⁹⁶Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 409.

¹⁹⁷Prema: Bahtin, M., *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega vijeka i renesanse*, 1978., str. 334. – 337, cit. u: Kuvač-Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 323.

Čehom Beranekom, uživala je slušajući ga te se u potpunosti predala njegovim čarima. Za razliku od prosca Joze koji joj je bio poznat i nezanimljiv, Beranek joj je govorio *o čarobnim gradovima, sjajnim svečanostima, od kraljeva i generala...*¹⁹⁸

Adela Milčinović ističe da joj je on govorio o nepoznatom i novom. Postavlja se pitanje što ju je onda bacilo u Leonovo naručje. Odgovor je isti. Leon joj je pokazao sav onaj sjaj, onu raskoš, ona ogromna zrcala na svakom zidu, onu postelju oslikanu svakojakim cvijećem s bijelim mirisnim jastucima i plavim, svilenim pokrivačem. Leon je dobro opazio kako se ona više divi tom sjaju, nego njemu. Međutim, on joj je darivao neprestance pažnju, milovao ju dodirima.¹⁹⁹

*Ona je bila posvema u njegovoj struji, snaga njezine vlastite volje izgubila se sasvime, te ona kao da je tumarala po divnim poljanama slatkoga sna...*²⁰⁰ (Tena)

Dakle, kod Beraneka i kod Leona zatvorilo ju je ono novo, povuklo u njihovo naručje žudeći za nepoznatim popraćeno njihovim tetošenjem i milovanjem. A nisu li čežnja za upoznavanje novoga i nepoznatoga te potreba za milovanjem, tetošenjem bitne odlike onoga što nazivamo, dijete, djetinja duša?²⁰¹

Kozarac je jasno dao do znanja da je Tena, kraj svega što je proživjela, u svojoj najdubljoj duši ostala netaknuta, da je u svemu tomu bila kao ono dijete koje mnogo toga učini čega nije ni svjesno. Kadro je učiniti i mnogo zla, a da ga se ipak ne može okarakterizirati zlim. Mogli smo primijetiti kako Tena u Beranekovim zagrljajima ne pita za budućnost, nije joj do ženidbe, samo joj je do onoga sretnoga časa. Ne uznemiruje ju ni prošlost, ni budućnost – poput djeteta. Dijete je u ženi ono što Kozarac smatra i najvećim zlom i najvećom ljepotom, onim što će vječno muškarca k ženi privlačiti i od njega odbijati jer to nikad ne može razumjeti.²⁰² Ovakva tvrdnja donekle obrazlaže njezinu tragičnost.

Kada promatramo lik Biser-Kate, u ogledalu se duše također nazire dječja naivnost,

¹⁹⁸Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 344.

¹⁹⁹Prema: Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 117.

²⁰⁰Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 349.

²⁰¹Prema: Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 117.

²⁰²Prema: *ibid.*, str. 135.

dobrota i neiskvarenost. Svoje je osjećaje nerijetko skrivala. Protkana je krhkošću i ženstvenošću kroz cijelu pripovijetku, no na samom kraju naglas ocu progovara o svojim najintimnijim čuvstvima. Ipak, alarm borbenog duha i poziva na pravdu prekasno zvoní.

Je li to moj grijeh i sramota, da sam iskreno ljubila, da sam mislila, da je vjera i poštenje u njega, kao i u mene? Sad sudi! No ne krivi ni njega, možda nije zlo mislio sa mnom. Prije, kadno me ozloglasiše – i ti si povjerovao, moj oče – a gdje ne bi on! Podnijela sam dosta i podnašam još, al nije mi teško, jer osjećam, da nijesam kriva. Duša u meni govori, da ljudi i Bog ne mjere istom mjerom.²⁰³ (Biser-Kata)

Vidi se da je njome upravljalo nešto jače, sila koja ju je pokretala toliko snažno da se čak otvorila i svome strogome ocu. Zasigurno je riječ o ljubavi. Adela Milčinović daje na razmatranje Kozarčevo poimanje žene, utječe li na vlastiti pad svjesno ili nesvjesno. Ona tvrdi da pisac ističe ženu stvorenu za ljubav u kojoj nalazi svoj vrhunac. Ljubav je bitan element žene same. Kao što se u prirodi sve samo primiče svojem vrhuncu, svojem cilju najvećim mirom, dosljednošću koja daje pravo da promišljamo je li u tom primicanju neka promišljenost, došao je Kozarac do takve misli: kao zrno, koje, ispavši iz puščane cijevi juri svojem cilju, kao da ono to čini samosvjesno i promišljeno, tako i žena za svojim ciljem, svojoj svrsi da ljubi i bude ljubljena. A kakvi su oblici te ljubavi, je li svaka ljubav dostojna cilja, to je druga stvar, ali zatajiti se ne može da je ljubav cilj i svrha ženina života.²⁰⁴

Iz navedenoga je neupitna piščeva simpatija za kneževu jedinicu. Krešimir Nemeć nazvao ju je neprilagođenom buntovnicom, a Tenu uživateljicom koja biva sama u sebi zakopana izgubivši bitku s ćudoređem u seoskom iskrivljenom ogledalu. Tu dolazi do izražaja Kozarčeva empatija prema snažnim osobnostima; njima je sklon oprostiti i kada prekrše moralne kodekse.²⁰⁵

Primjerice, Tenu je prikazao u ponoru morala u kojem je zahvaćena ludilom strasti. Prema Juliji Kristevoj zazornomu se treba prepustiti ne bi li ga se što bolje svladalo. Naime, nakon oslobođenja Erosa, nakon puštanja tjelesnom da izađe i dominira, dolazi do kazne, reza, ožiljka. Nakon prepuštanja zazornomu slijedi svojevrсна kazna. Opčinjenost prelazi u

²⁰³Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 71.

²⁰⁴Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 89.

²⁰⁵Prema: Nemeć, K., Predgovor, u: *Josip, Kozarac, Izabrana djela*, 1997., str. 20.

ljagu, dolazi do ritualnog pročišćenja gdje se nečisto prerađuje u čisto. Tena se prepušta tijelu i užitku te biva nagrđena ožiljkom. Taj je ožiljak vidljiv. Tjelesno se tako prevladava brisanjem elemenata fizičke privlačnosti u izvanrednog pojedinca. Niveliranjem tjelesnog dolazi do ozdravljenja zajednice. Time je nagrđenost osveta, ali i spas zajednice. Gubljenje erotskog, nagonskog užitka povezano je uz kaznu, ali i oslobođenje od onoga opasnog, zazornog unutar jastva. Takvom tehnikom ritualnog pročišćenja Kozarac neuvjerljivo, ali profinjeno vodi u *happy end*.²⁰⁶

Ovakvim postupkom možemo uvidjeti kako je pisac Tenu pozvao na ispravan i moralan put. Zauzeo se za njezinu obranu i na samom kraju joj pruža priliku uz praktično rješenje. Davna, početna ljubav s Beranekom i njegov tragični, invalidski povratak, u trenutku kad je prošla sav ponižavajući križni put seoske ljubavnice i kad je njezina ljepota uništena okrutnom zarazom, ljubav i rad kadri su očistiti svaku zabludu, a dvoje nesretnika može još uvijek, na ruševinama nekadašnje ljepote, izgraditi sreću koja će se temeljiti na dubljim vrednotama.²⁰⁷ U toj završnici Kozarac daje moralno-didaktičku poruku i pokazuje kako nekadašnja, zanosna i lijepa Tena, može ponovno zablistati, ali svojom unutarnjom ljepotom koja ju izvodi na ispravan put.

Njoj je bilo, da onaj čas i sada još traje, a sve ono, što je bilo između toga časa pa do danas, da je laž, da je isprazan san... Čuvstvo onoga časa razlilo se po njoj, te poplavilo, izbrisalo sve ono, što se je kasnije dogodilo; to čuvstvo bilo je tako silno i u nje i u njega, da su baciv se jedno drugome u zagrljaj, na štropot prozora trgli se i pomislili, da to grmi top kod Brčke...²⁰⁸ (Tena)

U građanskoj obitelji žena je pod patrijarhalnim uzdama. Želeći je osloboditi, Kozarac je stavlja u vrtlog emancipacije. Ponekad joj u tome moraju i drugi pomoći. Tako npr. Miri Kodolićevoj pomaže mladi gospodin Vuković, koji je za nju predstavljao izazov u pronalasku sebe same. Da Mira i Jelena Vučetička imaju u sebi djetinje uzvišene ideale,

²⁰⁶Prema: Crnojević-Carić, D., Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca, u: *Zbornik radova Krležini dani*, 1996., str. 132., 133.

²⁰⁷Prema: Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti*, 1975., str. 424.

²⁰⁸Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 373.

potvrđuju činjenice da su od svojih muškaraca tražile povjerenje, razumijevanje, a posebice uvažavanje kao muškarcu ravnopravnih bića.

To su žene koje otkrivaju moć svoje volje i čija je potreba za punoćom življenja gotovo ibsenovska. Ne žele muškarčevo starateljstvo već povjerenje. Iako su od muškaraca još uvijek tretirane kao nesamostalna i nedozrela bića, njihova je unutarnja snaga mnogo jača od muškarčeve. One se bore za svoje prepoznate, otkrivene ciljeve.²⁰⁹ Kozarac, koji je govorio o čovjeku kao *gospodaru svoje žene*, sad postaje zaštitnik žene neravnopravne u građanskom društvu i traži za nju veća prava, veću slobodu.²¹⁰

Kada bismo u pripovijetci *Mira Kodolićeva* uvidjeli da njezin bezosjećajni muž slijedi Kozarčevu zastarjelu parolu, bilo bi nam jasnije čemu to nije odoljela, točnije što je njezina duša vidjela u mladom gospodinu Vukoviću.

Koja li razlika između Vukovića, te meke i ljupke prikaze i osobe njezina muža. Suprug njezin nije nikad razumio njene tjelesne i duševne nježnosti, on nije razumio nevinog treptanja njezinih očiju, blaženog drhtanja mramornog joj tijela, on nije imao smisla, da shvati one božanske časove, kada žena žrtvuje mužu sve – i dušu i tijelo; on nije razumio, da otkrije sve sakrivene ljepote ženskoga bića, nego je svu tu razvijajuću se milinu u jedan hip razorio surovošću muškaračke ćudi.²¹¹ (Mira Kodolićeva)

Dakle, Vuković je bio sve ono što njezin muž nije. Surovost starog Kodolića očitovala se kada je bila riječ o potomstvu. Svakako je želio sina kojemu bi ostavio zasluženi imetak. Međutim, oni se nisu ostvarili u toj ulozi. Za glavnog je krivca držao svoju ženu. U ovome primjeru ponovo primjećujemo aspekt posjedovanja tijela.

Pa buduć da je držao, da je ona kriva, što ne imaju djeteta, mislio je, da ne mora za taj svoj život njojzi biti odgovoran niti da ona ima kakova prava prigovarati mu, što traži izvan svoje kući novih slasti.²¹² (Mira Kodolićeva)

Iz toga proizlazi razlog zbog kojeg je on imao ljubavnicu.

²⁰⁹Prema: Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 50.

²¹⁰Prema: Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 30.

²¹¹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 391.

²¹²Prema: *ibid.*, str. 380.

*Otkako se upoznala sa Vukovićem, gospođa Kodolićeva ne samo da je omalovažavala tu muževu uvredu, nego joj se nekud čudnim, nevjerojatnim činilo, da ona uopće imade muža ...*²¹³ (Mira Kodolićeva)

Kozarac je i ovaj put stao na žensku stranu braneći i opravdavajući Mirin čin prevare. Smatrao je njezina muža izvorom grijeha koji je počinila, te da su oboje podjednako krivi.

*Ako sam ja onim činom počinila grijeh; to nijesam jedina ja tomu kriva, nego je zametu toga grijeha – ako se grijehom zvati može – ponajprije kriv moj muž; polovica toga grijeha ima svoj korijen u njegovu ponašanju prema meni, a polovica u mojem srcu. Je li to grijeh, što sam ja trebala ljubavi, a kod njega je nijesam našla? Moja duša čezla je za ljubavlju, a ne za ljubavnikom.*²¹⁴ (Mira Kodolićeva)

Mira Kodolić, sofisticiraniji oblik putene Tene, također posjeduje ožiljak kao posljedicu odbačenosti, odraz potiskivanja tjelesnih strasti kojim oblikovanje njezina lika dobiva novu psihološku dimenziju. Njezina duhovna povrijeđenost osviještena je onoga trenutka kada njezin sin ocem naziva onoga koji to nije. Dakle, pokretački motiv ožiljka najčešće se uvodi nakon što je „grijeh“ počinjen. Njegovim uvođenjem dolazi do preokreta naracije koji naglašenu razliku tematizirana ženskog lika, u odnosu na egzistencijalni kontekst, počinje relativizirati da bi se ipak uspostavila harmonija sa socijalnom zajednicom kojoj pripada.²¹⁵

Bez obzira na posljedice tjelesnoga čina svjesno preuzima odgovornost za njih. Mirina se energija znatno osjetila i dojmila se čak i Kodolića.

*On je stajao pred svojom ženom kao razbijena misirača.*²¹⁶ (Mira Kodolićeva)

Ista je ta energičnost na kraju pripovijetke uspjela prekinuti i brak. Nadalje

²¹³Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 393.

²¹⁴Prema: *ibid.*, str. 403.

²¹⁵Prema: Sablić-Tomić, H., *Ženski likovi s prijelaza stoljeća*, u: *Dani hvarskog kazališta*, 2001., str. 117.

²¹⁶Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 401.

Milčinović ističe autorov odnos prema ženi: u *Miri Kodolićevoj* odrješuje krivnje nevjernu ženu jer joj je onaj radi kojega je iznevjerila svoga muža, otvorio novi duševni svijet, dao njezinom mladom tijelu ideju sličnu ljepoti njezina tijela. Time je Kozarac priznao ženino pravo na taj svijet.²¹⁷

Frangješ se nadovezuje ističući Mirin odlazak onome koji ju je učinio ženom i majkom. Tu kao da je Kozarčeva društvena teorija prešla u takozvano bolje društvo. Ako zemlja pripada onome kome predstavlja kapital, živi kapital; i žena je isto takav kapital, može biti živ, može biti mrtav; a mora pripasti onome tko je od nje stvorio živ kapital, živa čovjeka, majku.²¹⁸

Naočigled sretan završetak *Mire Kodolićeve* nije bio specifičan za Jelenu Vučetičku. U njoj Kozarac nije mogao protiv svojeg prirodnjačkog duha. Međutim, ne možemo, ne primijetiti Vučetićevo poistovjećivanje riječi zločin s nevjerom.

*Njemu je bilo izvan svake dvojbe, da je žena njegova počinila onaj zločin pod dojmom neodoljive sile.*²¹⁹ (Oprava)

Milčinović se pita nije li skoro nepravedno smatrati ono zločinom, što je učinila žena Vučetićeve.²²⁰

*Studen čovjeka hvata, kad promatra, kakve se misli u tom bolesnom Vučetiću rađaju i razvijaju. To su tako nesmiljene, tako očajnički beznadne misli, da se jedva povjerovati može da bi se mogle u zdravom čovjeku onako rađati i razvijati i do onakvoga vrhunca vinuti.*²²¹

Pritom se možemo upitati zbog čega uopće poslije devet godina braka bolesni Vučetić

²¹⁷Prema: Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 200.

²¹⁸Prema: Frangješ, I., *Povijest hrvatske književnosti*, 1975., str. 426.

²¹⁹Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 463.

²²⁰Prema: Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 200.

²²¹Prema: ibid., str. 201.

počinje sumnjati u svoju ženu. Nije li to smišljeno muškom logikom? Poslati opravu uz iskrivljenu rukopisnu poruku *Od starog prijatelja* daje na razmišljanje o svojevrsnom, sada još jačem, paklu u kojem se od tog trenutka našla Jelena.²²²

Ako se Vučetić nimalo nije osjećao odgovornim za svoj bračni život s Jelenom, zašto mu se netom prije poslanja oprave u glavi pojavljuju različita pitanja? Svakako je jasno da je zanemarivao svoju suprugu te joj nije posvećivao dovoljno pažnje. Stoga i sam tvrdi da je ne može optužiti čak i da je počinila kakav tjelesni grijeh.

Njemu je sada prvi put sunulo u glavu, da je nezahvalan naprama svojoj ženi, i divio joj se, da ona njemu te nezahvalnosti nikada ni izdaleka spočitnula nije. A zar ne bi imala potpuno pravo na to? Da je ona slučajno počinila grijeh poput onih Maupassantovih žena, zar bi on imao pravo koriti ju radi toga, zar mu ona ne bi mogla predbaciti, da je baš on tomu kriv, što je njenoj ljubavi tako malo pažnje posvećivao. ...

*Je li on krivac pred svojom ženom? Ljubi li on nju premalo?*²²³ (Oprava)

Retrospektivno analizirajući svoj bračni život prije Dušanova rođenja, prisjetio se sljedećeg:

Pol godine, nakon što je došao onamo, umre mu otac, te on morade uzeti dopust na mjesec dana, da dođe u rodni kraj, da požuri zamršenu ostavinsku raspravu. Žena njegova, koja se bojala ostati sama kod kuće, htjela je poći za to vrijeme svojoj rodbini, no on, da se ne uništi ono lijepo gospodarstvo, što su ga na selu zasnovali, nagovori ju, da ostane to kratko vrijeme sama kod kuće.

Za njegova zamjenika bio je prvobitno određen jedan stariji sudac, no pošto je taj naglo obolio, poslan bi naknadno, kada Vučetića nije bilo kod kuće, onamo pristav Barić. Kod toga imena zakipi krv Vučetiću.

...

*Da, sada je sve jasno, tako jasno, da se je samome sebi čudio, kako li on već nije davno na to došao. Sve se slaže do najmanje sitnice – dapače i onih kobnih devet mjeseci!*²²⁴
(Oprava)

²²²Prema: Matanović, J., Čitanje Kozarčeve „Oprave“, u: *Prvo lice jednine*, 1997., str. 121., 122.

²²³Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 449.

Vučetić se prisjetio razdoblja prije Dušanova rođenja te došao do spoznaje da on nije njegov, već Barićev sin. Međutim, Jeleninu nevjeru i tjelesni grijeh možemo promotriti iz Kozarčeve perspektive. On je stao u Vučetićkinu obranu argumentirajući kako njezin muž nije razumio strah svoje žene te da ju je pustio da ode k rodbini, nikad ne bi počinila tjelesni grijeh s Barićem. Pisac je osjećao svojevrsnu empatiju prema Vučetićki jer je muž zanemario u duševnom i tjelesnom aspektu.

Slično potvrđuje i A. Milčinović kada brani Vučetićku i argumentirano potvrđuje da joj nije bilo posvećeno dovoljno pažnje. O njoj saznajemo tek tu i tamo nešto, a pred nama izbija slika žene dubokih snažnih čuvstava, koja je kadra zaviriti u dno duše svojega bolesnog prijatelja te mu samo zato ne odaje svoje tajne jer zna kako bi ga porazno uništile. Onako iskrena voli trpjeti više nego da mu se povjeri i tim sve razori. Privija se uz njega svom njegovom brižne majke i ljubavnice, nešto iz kajanja, ali još više iz onoga čuvstva, koje je veće od toga. To je ono čuvstvo koje se rađa u nama, kad vidimo da nas netko smatra boljim, čistijim i vrijednijim nego što jesmo. Tada nismo kadri razbiti iluzije jer znamo da bismo time razorili i osobu. Stostruke su takve muke, a ona ih misli bar umanjiti, na trenutak ublažiti liječeći ga, grleći i žrtvujući se za njega poput Samaritanke.²²⁵ Na taj se način Jelena želi iskupiti za svoj grijeh.

Naposljetku ističemo da Kozarac promatra ženu u malograđanskim okvirima u kojoj se budi i razvija ljubav. Njezina je sposobnost ljubljenja grandiozna i nekako elementarna. Ona traži iskrenost i predanost. Muškarac u Kozarca sve to nije spreman ili sposoban prihvatiti i brani se zavišću i ljubomorom. Stoga je jasnije Kozarčevo opravdavanje preljuba. Muški likovi kao da ne mogu slijediti i shvatiti žene u njihovim nagonskim i dubokim vezama s elementarnim životnim silama.²²⁶

²²⁴Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 458.

²²⁵Prema: Milčinović, A., *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 201.

²²⁶Prema: Markasović, V., *Josip Kozarac, portretist žena*, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 1998., str. 50.

U jednom Kozarčevom djelu pronalazimo vrlo zanimljivu usporedbu žene sa životom: *Žene su bile, otkako je svijeta, najzanimljiviji stvor, najljepša tajna za onoga, tko ih hoće odgonetnuti.*²²⁷

Analizirajući Kozarčeve protagonistkinje iz ruralne i malograđanske sredine možemo uvidjeti kako su imale jednake potrebe za razumijevanjem, pažnjom i ljubavi. Iako su prekršile moralne norme, Kozarac im je bio sklon oprostiti. Primjerice, Tenin završetak preobražava u *happy end* s moralno-didaktičkom poantom tj. vidljivim ožiljkom. Nažalost, Biser-Kata tragično završava. Malograđanske protagonistkinje Mira Kodolićeva i Jelena Vučetička bile su zanemarene i nesretne sa svojim muževima. Stoga Mira odlazi voljenom muškarcu. Vučetička također čini tjelesni grijeh s drugim muškarcem zbog nedovoljne duševne i tjelesne naklonjenosti njezina muža. Kozarac nije mogao skriti empatiju koju je gajio prema njima te zauzeo njihovu stranu opravdavajući pogreške koje su napravile.

²²⁷Prema: Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela*, 1950., str. 50.

5. ZAKLJUČAK

Ovim smo radom istražili aspekte tjelesnosti u pripovijetkama Josipa Kozarca. Nedovoljna istraženost navedene tematike, ali i suvremena istraživanja piščeve poetike uopće predstavljali su glavnu problematizaciju rada. Slavonski autor, koji je slovio za glavnog predstavnika te regije u književnosti 19. stoljeća, u svojim je pripovijetkama prikazao reprezentativne ženske likove seoske i gradske sredine.

Prije samog istraživanja tjelesnosti ženskih likova u drugom poglavlju pod nazivom *Tjelesnost kao predmet istraživanja u humanističkim znanostima* prikazali smo rad autorice Elizabeth Grosz koja ističe da je tijelo kroz povijest istraživanja u humanističkim znanostima bilo u podređenom položaju u odnosu na um. Dakle, u središtu povijesnoga razvoja filozofije bila je prisutna prezentacija muškarca koji se povezuje s umom, a žena s tijelom. Stoga je žena oduvijek bila misteriozna, nedokučiva te se simbolizirala vječnom enigmom filozofije. Upravo u tim okvirima Josip Kozarac istražuje tjelesnost svojih protagonistkinja. Smatra da muškarci nisu imali dovoljno snage ni želje za otkrivanjem takve vrste filozofske zagonetke, tj. nisu znali doprijeti do ženskoga tijela i uma. Kartezijanski dualizam, koji je utemeljio Descartes, postavlja hijerarhiju uma nad tijelom uz pomoć redukcionizma koji je negirao bilo kakvu povezanost između dva navedena termina. Tezu idealizma koji prikazuje tijelo u okvirima uma ili ideje Kozarac prikazuje u pripovijetci *Mira Kodolićeva*. Nasuprot tome, materijalizam je predstavljao tijelo u obliku tjelesnih iskustava koje pisac manifestira u pripovijetci *Tena*. U navedenom je radu također istaknut filozofsko-antički model koji možemo poistovjetiti s Kozarčevim patrijarhalnim zakonima i tradicionalnim vrijednostima. Suvremena shvaćanja u humanističkim znanostima, u koje ubrajamo i feministička, smatrala su da se u takvom socijalnom okruženju zapostavljala posebnost ženskoga tijela, a isticala nejednakost prema muškarcima. Ženska tijela nerijetko su predstavljala objekte seksualnosti i reprodukcije. Upravo u takvim uvjetima Kozarac, na pragu društvenog i kulturalnog, istražuje aspekte tjelesnosti ženskih likova i dokazuje da tijelo nije pasivan i nekulturalni termin. Stoga smatra da se ženska tjelesnost mora sagledati iz druge perspektive koja nije nužno naturalistička. Najveće odupiranje od binarizma, tj. postavke kako je muškarac simbolizirao kulturu, a žena prirodu, prikazuje kroz protagonistkinje malograđanke u pripovijetkama *Mira Kodolićeva* i *Oprava*.

U trećem poglavlju *Ženski likovi u pripovijetkama Josipa Kozarca* prikazani su radovi znanstvenika koji su istraživali Kozarčev književni rad, posebice njegovu općinjenost ženskim likovima. Tvrde kako je promatrao ženu iz realne perspektive te stvorio običnu ženu iz sela i grada sa stvarnim životnim poteškoćama. Međutim, vrlo je važno istaknuti da je Kozarac bio zaokupljen ženskim tijelom te ga je promatrao kroz niz aspekata. Fizičko tijelo svojih protagonistkinja prikazao je opisima koji su najčešće bili realistički, potom naturalistički i simbolistički. Razlike između opisa seoskih i gradskih ženskih tijela nisu bile velike. Piščevo odstupanje od patrijarhalnih normi znatno se osjetilo kada su tradiciju dogovorenoga braka prekršile Biser-Kata i Tena. Također su se raspadanjem zadruga zamijenile uloge članova obitelji ili šire zajednice. Takav primjer možemo pronaći u *Teni*, kad Jerkova žena, a Tenina majka preuzima ulogu glave kuće. Dakle, muškarac više nije „gospodar svoje žene“, ali ni „sluga svoje zemlje“. No u pripovijetci *Krčelići ne će ljepote* Kozarac je ipak ostao dosljedan tradicionalnom dogovaranju braka te se podvrgnuo patrijarhalnom zakonu. U ruralnim pripovijetkama *Tena* i *Krčelići ne će ljepote* vrlo je bitno istaknuti prodaju ženskoga tijela kao važan Kozarčev aspekt društvenog tijela. Možemo zaključiti da su društveni položaji ženskih likova bili identični u obje sredine. Protagonistkinje u seoskoj sredini bile su pod utjecajem određenih tradicionalnih vrijednosti i patrijarhalnih zakona, a one u malograđanskoj sredini težile su za emancipacijom. U reprezentativnim ženskim likovima iz obje sredine Kozarac je utjelovio volju za slobodnim odlučivanjem. Na taj način slobodu ženskoga tijela predstavlja kao simbol bijega od društvene odgovornosti. Kao razliku muške i ženske psihologije u tjelesnom odnosu Kozarac prikazuje kada opisuje Lukinu superiornost nad Biser-Katom, Leonovo gospodarenje Tenom te Kodolićevu nadmoć nad Mirinim tijelom. Time pisac ističe važnost posjedovanja tijela. Uz to naglašava da muškarci, nakon što izvrše zadovoljavanje svojih potreba, odbacuju ta ista tijela. Osim što je u pripovijetci *Oprava* lik Jelene Vučetičke simbolizirao duhovno i društveno autsajderstvo, ona je također učinila iskorak iz posjedovanja vlastita tijela. Kozarac je u ženskom tijelu Vučetičke napravio znatan odmak od patrijarhalnog odnosa. Sličnim se postupkom odmakao od uvriježenog binarizma kad je u protagonistkinji Miri, pomoću mladog Vukovića, utjelovio novi duševni svijet i njezinom tijelu dao ideju identičnu njezinom tijelu. U želji za slobodom i bježanjem od bračnih obveza likovi Tene, Feme i Mande su također simbolizirali kršenje socijalnih normi. Položaj i uloga ženskih tijela u kulturalnom (religioznom) aspektu predstavljala je odmak od religioznih načela nepoštivanjem Božjih zapovijedi. Prekršiteljice istoimenih zakona bile su Tena i Maruška u seoskoj te Mira i Jelena u gradskoj sredini. Bitno je naglasiti Kozarčevo povezivanje ženskoga tijela s prirodom te

postupak simbolizacije kao dio njegova društvenog ideologema. Poistovjećivanjem iskorištavanja slavonske zemlje i Tenina tijela zapravo kritizira društveno okruženje. Stoga je u Teninom moralnom padu Kozarac utjelovio sudbinu svoje Slavonije koja je prepuštena stranom kapitalu.

U posljednjem poglavlju koje nosi naziv *Tematika majčinstva kao sinteza problematike ženskoga tijela u pripovijetkama Josipa Kozarca* predstavljena je ideja majčinstva i trudnoće ženskoga tijela u patrijarhalnom društvu. Takvu je problematiku postavio u okvirima otuđenja i tabuiziranja poput ostalih književnih proznih tekstova s kraja 19. stoljeća. Međutim, ono što nije zanemario posljedice su trudnoća, „otvorenoga“ tijela protagonistkinja u kulturološkim implikacijama. Pisac se pri opisu poimanja trudnoće također odmiče od patrijarhalnih normi u ruralnoj sredini gdje prikazuje Tenino, Femino i Mandino zaziranje od trudnoće i tjelesne boli. Također ističe problem izvanbračne djece i problem neplodnosti bračnog para. Takvu je tematizaciju predstavio u seoskom okruženju (Maruška i Đorđe). Navedeni su se problemi u 19. stoljeću prezentirali kao slični nedostaci.

Analizirajući navedena poglavlja, dolazimo do zaključka zašto je Josip Kozarac zapravo bio zaokupljen ženskim tijelom. Upravo je ženskom tjelesnošću i njezinim tjelesnim iskustvima prikazao cjelokupnu društvenu sliku Slavonije te društvene uloge u navedenim povijesno-ekonomskim uvjetima. Žensko je tijelo piščevih protagonistkinja simboliziralo odupiranje patrijarhalnim normama te muškarčevoj nadmoći. Stoga one postaju prekršiteljice socijalnih i religioznih normi upravo svojom tjelesnošću.

Nadalje, zaključujemo da je jedini smisao života Kozarčevih protagonistkinja bila ljubav, da ljube i budu ljubljene. Nedostatak razumijevanja, poštovanja, uvažavanja rezultirali su njihovim bijegom i potragom za slobodom koja će im to omogućiti. Nažalost, neke od njih ta potraga je još više zarobila i stavila im okove. Međutim, Kozarac gajeći simpatiju prema njima, oslobađa ih i istodobno ostavlja pečat moralnosti. Zapravo je cijela njegova filozofija i refleksija o životu očitovana u prikazu ženskih likova. Njihove su oči ogledalo dječje duše pa i samim tim Adela Milčinović ne griješi kada zaključuje:

I za Kozarca su žene stvorovi, koji imadu još dosta kaosa u sebi te su kadre same po sebi i umjetnički osjećati i umjetnine biti. Njihova je duša takova umjetnina, kojoj se

*on divi, ona je gipka i podatna, lagana i dršćuća, vječito igrajuća, a sve to, jer u svakoj imade trunak djeteta.*²²⁸

²²⁸ Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 135.

LITERATURA

- Crnojević-Carić, D., Dramatičnost tjelesnog u djelima Josipa Kozarca, Joze Ivakića i Ivana Kozarca, u: *Zbornik radova Krležini dani 1996.*, Osijek, str. 129.–134.
- Frangeš, I., *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4., Liber mladost, Zagreb, 1975.
- Grosz, E., Filozofska tijela, *Treća*, br. 1, sv. 4, Zagreb, 2002., str. 6.–21.
- Handžić, M., Položaj žene u islamu, *Sandžak PRESS*, 2015., <http://sandzakpress.net/polozaj-zene-u-islam: 5.10.2015>.
- Johnston, Deidre D. i Swanson, Debra H., Uloga medija u stvaranju ideologija majčinstva, u: *Treća*, VI, 2004., str. 68.–85.
- Kolak, Z., Žena u Crkvi, *Svjetlo riječi*, 2014.,
<http://www.svjetlorijeci.ba/clanak/1385/zena-u-crkvi/zena-u-krscanstvu: 4.10.2015>.
- Koš, J., Žena u židovstvu, *Veritas*, 2008.,
http://www.veritas.hr/casopisi/2008_05/5_2008_zidovstvo.html:5.10.2015.
- Kozarac, J., *Josip Kozarac, djela, Zora*, Zagreb, 1950.
- Kuvač-Levčić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema (*Melita*, J. E. Tomića i *Mati Mare Švel-Gamiršek*), u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres*, Zbornik radova, knjiga 2, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012., str. 321.–335.
- Kuvač-Levačić, K., Reprezentacija ženske neplodnosti u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i književnosti od kraja 19. stoljeća do početka 21. stoljeća, u: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 50, No. 2, Zagreb, 2013., str. 188.–203.

- Lovše, N., Uloga muža i žene u kršćanskom bračnom odnosu, u: *Kairos, evanđeoski teološki časopis*, Zagreb, 2009.
- Markasović, V., Josip Kozarac, portretist žena, u: *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 16, Matica hrvatska, Vinkovci, 1998., str. 27.–55.
- Matanović, J., Čitanje Kozarčeve Oprave, u knj.: *Prvo lice jednine*, Neotradicija, Osijek, 1997., str. 97.–129.
- Milčinović, A., Žena u Kozarčevom radu, u: *Domaće ognjište*, br. 2. (27.–28.), br. 3. (49.–52.), br. 5. (87.–89.), br. 6. (115.–117.), br. 7. (135.–137.), br. 8. (155.–158.), br. 9. (180.–182.), br. 10. (199.–201.), Zagreb, 1902./1903.
- Nemeć, K., Predgovor, u: *Josip Kozarac, Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1997.
- Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskog kazališta, Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, br. 1, sv. 27, 2001., str. 112.–122.
- Štampar, E., Predgovor, u: *Josip Kozarac, djela*, Zora, Zagreb, 1950.
- Šicel, M., Kozarčeva „Oprava“ kao model predmodernističke proze, u knj.: *Ogledi iz hrvatske književnosti*, Rijeka, 1990., str. 54.–58.
- Tomljenović, A., Majčinski identitet, u: *Treća*, br. 7., sv. 1–2. 2005., str., 445.–449.
- Young, I. M., Trudnička tjelesnost, Subjektivnost i otuđenje, u: *Filozofska istraživanja*, god. 15., sv. 3., Zagreb, 1995., str. 511.–524.

Tematika ženske tjelesnosti u pripovijetkama Josipa Kozarca

Sažetak:

U radu smo predstavili analizu Kozarčeve karakterizacije ženskih likova iz aspekta funkcije prikaza tjelesnosti u književnom tekstu, što predstavlja suvremen književnoznanstveni pristup. Slavonski autor, koji je slovio za glavnog predstavnika te regije u književnosti 19. stoljeća, u svojim je pripovijetkama prikazao reprezentativne ženske likove seoske i gradske sredine. Veliku ulogu u području istraživanja tjelesnosti u humanističkim znanostima imala je Elizabeth Grosz u svojem radu *Refiguring Bodies* koji je objavljen u knjizi *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism* 1994. god. Dakle, u središtu povijesnoga razvoja filozofije bila je prisutna prezentacija muškarca koji se povezuje s umom, a žena s tijelom. Stoga je žena oduvijek bila misteriozna, nedokučiva te se simbolizirala vječnom enigmom filozofije. Upravo u tim okvirima Josip Kozarac istražuje tjelesnost svojih protagonistkinja. Pisac na pragu društvenog i kulturalnog, istražuje aspekte tjelesnosti ženskih likova i dokazuje da tijelo nije pasivan i nekulturalni termin. Vrlo je važno istaknuti da je Kozarac bio zaokupljen ženskim tijelom te ga je promatrao kroz niz aspekata. Prikazao je njihovu fizičku tjelesnost u motivima vanjskog izgleda, majčinstva i trudnoće. Naglašava važnost utjecaja društvene sredine te tradicionalne kulture i religije na književno ostvarenu tjelesnost protagonistkinja. Također ističe povezivanje prirode, tj. slavonske zemlje sa ženskim tijelom kao ideološku karakterizaciju. Upravo je ženskom tjelesnošću i njezinim tjelesnim iskustvima prikazao cjelokupnu društvenu sliku Slavonije te društvene uloge u navedenim povijesno-ekonomskim uvjetima. Žensko je tijelo piščevih protagonistkinja simboliziralo odupiranje patrijarhalnim normama te muškarčevoj nadmoći. Stoga one postaju prekršiteljice socijalnih i religioznih normi upravo svojom tjelesnošću. Nadalje, zaključujemo da je jedini smisao života Kozarčevih protagonistkinja bila ljubav, da ljube i budu ljubljene. Stoga, Kozarac gajeći simpatiju prema njima, oprašta im i istodobno ostavlja pečat moralnosti.

Ključne riječi:

ženska tjelesnost, fizička tjelesnost, majčinstvo, trudnoća, društvena sredina, tradicionalna kultura (religija), patrijarhalne norme

The female body in the works of Josip Kozarac

Summary:

In a contemporary approach to the study of literature, this thesis gives an analysis of female characterization in the works of Josip Kozarac, focusing on the function of the female body in a literary text. Kozarac was the chief literary voice of the region of Slavonia, Croatia, in the 19th century, and in his stories he portrayed some typical female characters of the countryside and the city. In her 1994 work entitled *Refiguring Bodies*, published in *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Elizabeth Grosz played a major role in exploring the presentation of the body in the humanities. A key component in the historical development of philosophy was the idea of linking the male with the mind and the female with the body. Therefore the woman has always remained mysterious, inscrutable, an eternal enigma in philosophy. This is the framework in which Josip Kozarac explores the body of his heroines. Writing on the border between society and culture, he examines various aspects of the body in his female characters, showing that the body is neither a passive nor a non-cultural term. Kozarac certainly focused strongly on the female body and explored it from several aspects. He presented its physical manifestation in the motifs of appearance, pregnancy and motherhood. He emphasizes the influence of social surroundings, traditional culture and religion on the literary fates of his heroines' bodies. In his ideological characterization Kozarac connects the female body to nature, precisely to the land of Slavonia. Through his depictions of physical experiences of the female body Kozarac also paints a social picture of entire Slavonia, particularly the social roles in various historical and economic conditions. The body of his heroines symbolizes resistance to patriarchal norms and male supremacy; these women violate social and religious norms through their body. In the end we can conclude that the sole purpose of female heroines in the works of Josip Kozarac was love – to love and to be loved. Therefore, in his sympathy for them the author absolves them and gives them an aura of morality.

Key words:

the female body, physical expression of the body, motherhood, pregnancy, social surroundings, traditional culture (religion), patriarchal norms